

ABIEJŲ TAUTŲ
RESPUBLIKOS ŠLOVĖ

VAIVADIJŲ BAJORŲ
UNIFORMINIS KOSTIUMAS

ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS ŠLOVĖ

Parodą globoja
Lietuvos Respublikos Ministrė Pirmininkė
Ingrida Šimonytė
ir Lenkijos Respublikos Ministras Pirmininkas
Mateusz Morawiecki

Prime Minister
Ingrida Šimonytė

GOVERNMENT
OF THE REPUBLIC
OF LITHUANIA

Honorowy patronat
Prezesa Rady Ministrów
Mateusza Morawieckiego

VAIVADIJŲ BAJORŲ UNIFORMINIS KOSTIUMAS

VAIVADIJŲ BAJORŲ UNIFORMINIS KOSTIUMAS

*Štai polonezas jau! Visi sukruoto noriai,
Vos pajudėjus tik garbiajam Pakamorei:
Jis Zosei lenkiasi, ūsus į viršų riečia
Ir damą mandagiai į pirmą porą kviečia.
Jiems iš paskos porų eilė stovėjo:
Jis davė ženklą joms – ir šokis prasidėjo.
Prieš saulę iš toli spindėjo kardas kietas,
Raudoni batai jo ir diržas, auksu lietas.
Atsainiai žengė jis vejose žaliuoju plotu,
Tačiau iš judesių, iš žingsnių apgalvotų
Žiūrovas jo mintis ir jo jausmus įmintų:*

*Vilniaus
Vaivadija*

*Štai stabtelėjo kiek, lyg kad paklaust ketintų,
Prie damos lenkiasi, lyg bando jai šnibždėti,
Bet ši nususuka, nenori nė girdėti,
Jis lenkiasi žemai, kepurę prieš ją kloja
Ir džiaugias jos žvilgsniu; štai, treptelėjęs koja,
Jis eina kiek lėčiau ir damos žvilgsnį seka,
Nušvinta: pagaliau ji pažvelgė – prašneko!
Nužiūri varžovus – ar tie jo džiaugsmą matė,
Nerimsta ant galvos šauni konfederatė,
Bet kai atsiliepė meilium žvilgsniu mergaitė,
Ją šonan pakreipė ir dar ūsus paraitė.*

*Ponas Tadas, XII knyga
762–783 eilutės*

Mūsų tautinio šokio grožiui šiandien sunku likti abejingam. Paprastai siejamas su Oginskio muzika, jis vis dar sukelia gyvesnių klausytojų ir žiūrovų jausmų. Cituojamas poetinio šedevro aprašymas parodo, kaip į jį buvo reaguojama senojoje Abiejų Tautų Respublikoje. Tačiau taip jį tada suvokė ir svetimtaučiai, ir visai ne menininkai. Johanas Josephas Kauschas, vokiečių gydytojas iš Silezijos, savo kelionę į Lenkiją aprašė knygoje „Nachrichten über Polen“, Gracas, 1793 m. Nors būdamas daug kur kritiškas (ir net labai!), vienoje ištraukoje autorius išreiškė neabejotiną susižavėjimą:

Didikas šoka noriai ir beveik visada gražiai. Tačiau jis pranoksta pats save, kai šoka polonezą – vieną populiariausių šokių. Manoma, kad šiame šokyje šokėjui puikiai padeda didiko tautinis kostiumas. Ir aš taip manau.

Taigi tautinis kostiumas. Visi užsieniečiai, lankęsi tuometinėje Žečpospolitoje, jį suvokė kaip kažką nepakeičiamai nuostabaus. Jis sužavėjo net bejausmį šaltojo Albiono gyventoją. Nathanielis Williamas Wraħallis, 1777–1779 metais keliaudamas po Europos durus, ir 1778 metais

viešėdamas Žečpospolitoje, rašė (knygoje „Memoires of the Courts of [...] Warsaw [...]“):

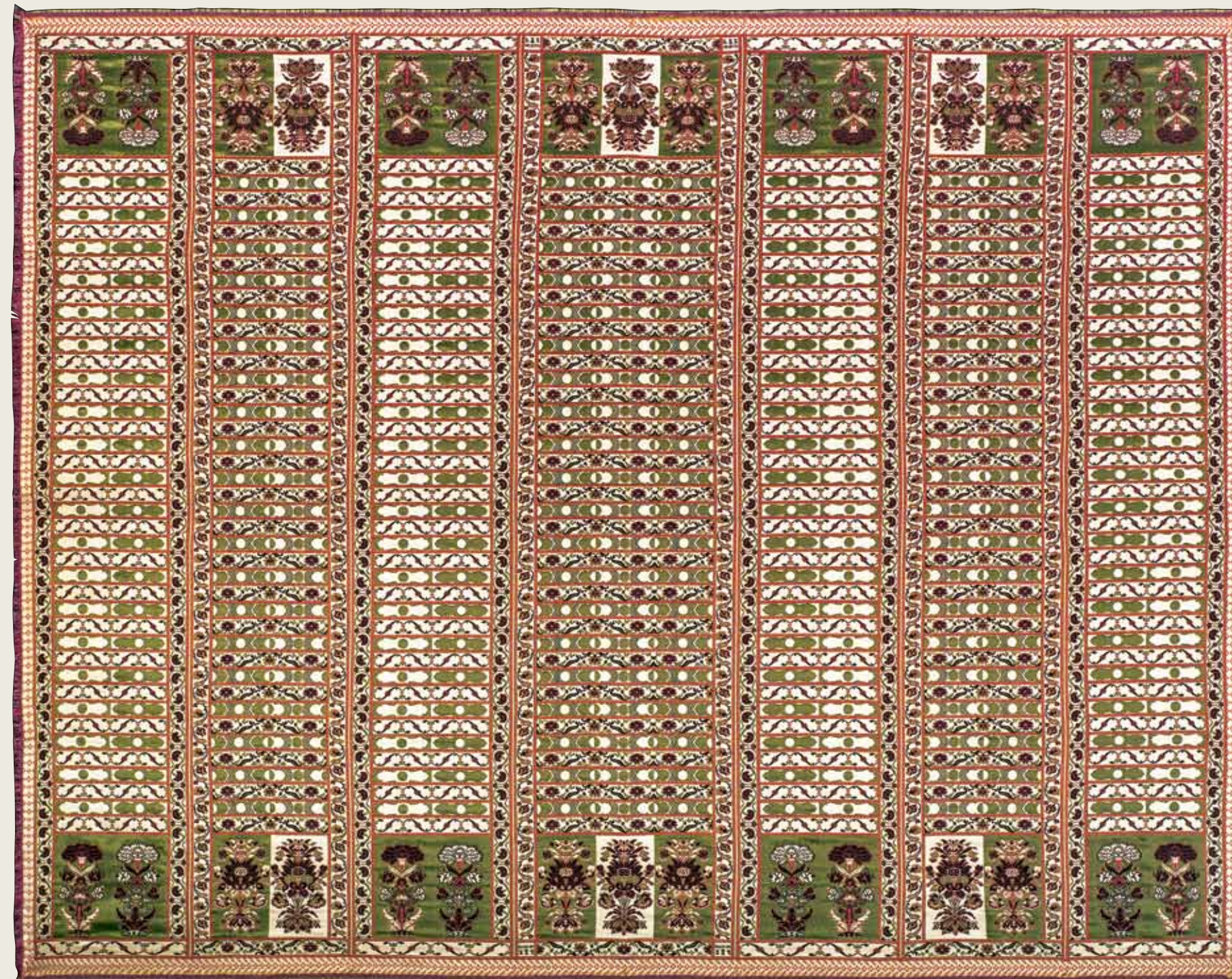
Šiame didikų drabužyje esama kažko kovingo, griežto ir savito, bet kartu nekeliančio priešpriešos. Tai kažkoks proveržis iš nuobodaus ir blankaus vienodumo, būdingo Europos gyventojams, kurie per šį šimtmetį beveik visiškai prarado savo nacionalinį išskirtinumą, išvaizdai. Šiandien jau neįmanoma portugalų atskirti nuo rusų ar neapoliečių, jų apdaruose jau seniai išnyko tai, kas anksčiau leido atskirti vieną tautybę nuo kitos. Ir tik Abiejų Tautų Respublikos bajorai, kurie neteko savo nepriklausomybės, atkakliai laikosi senųjų papročių, kad net rusai nebando jų priversti atsisakyti tradicijų. Pagal tradicijas apsirengęs didikas – ryškus kontrastas šio luomo žmonėms bet kurioje kitoje Europos šalyje.

Prie to, kas pasakyta, pridėkime Kauscho eskulapo – Berlyno Karališkosios bibliotekos direktoriaus Johano Ericho Biesterio, kuris mūsų šalyje lankėsi 1791 m., nuomonę publikacijoje „Einige Briefe über Polen [...]“:

Abiejų Tautų Respublikos (red. – toliau ATR) didikai, kaltinami išdidumu. Tiesa, kad vaikščiodami ilgais tautiniais kostiumais, atrodo itin pasipūtę. Rankovės forma ir sukirpimu primena turkiškus drabužius, tačiau bajoro avalynė yra tokia nuostabi, kad net neįmanoma palyginti su turkiškąja. Susidaro įspūdis, kad turkiška apranga pritaikyta gryno oro vengiančio tinginio, savo kambariuose šliaužiojančio nuo sofos prie sofos, o bajoro drabužiai puikiai tinka veikliems vyrams, nes leidžia laisvai judėti pėsčiomis ir joti žirgu.

Cituotoje ištraukoje Biesteris ypač atkreipė dėmesį į tuo metu dėvėtos avalynės puikumą. Beje, įmantriems drabužiams, skirtiems ypatingoms progoms, avalynė buvo gaminama iš turkiško tyto (safjano), raudonos arba geltonos spalvos. Juoda oda buvo naudojama siūti batus įprastiems drabužiams, tai atsispindėjo net vėlesnėje patarlėje: „Juodi batai – darbui, raudoni – šokiams“. Biesteris taip pat akcentavo rytietišką lenkų drabužių rankovių sukirpimą, tai yra tą detalę, kuri priblokšdavo kiekvieną pašalinį stebėtoją. Bet už išsamų ir gana tikslų visos aprangos aprašymą esame dėkingi kitam keliautojui

užsieniečiui, laikomam kone geriausiu XVIII amžiaus ATR žinovui Friedrichui Schulzui. Savo pasakojimus apie dvi keliones į ATR 1791 ir 1793 metais jis įtraukė į garsiąsias „Livonijos gyventojų keliones [...]“ („Reise eines Liefländers von Riga nach Warschau [...]“), kurių pirmasis leidimas pasirodė 1795 metais Berlyne, o Józefo Ignacy Kraszewskio vertimas į lenkų kalbą 1870 metais Drezdene. Savo tautai būdingu pedantiškumu Schulzas, kaip joks kitas keliautojas prieš jį ar po jo, pateikė tobulą, plastišką mūsų šalies ir žmonių įvaizdį. Patyręs, kad visiems kilmingiems vyrams tinka puiki bajorų tautiška apranga, jis ją apibūdino taip:

Viršutinis drabužis patogiu sukirpimu krenta ligi blauzdų vidurio, neturi juosmens, neturi kišenių, jokio iškirpimo nugaroje, tačiau yra plačiai sukirpta prie kūno, o abipus klubų turi po kelias turtingas klostes, kurios platėja krisdamos žemyn. Šios drabužio rankovės, perskirtos nuo alkūnių, užmetamos ant pečių; jų vietoje išlenda aptemptos apatinio drabužio rankovės, kurios siaurėdamos pasiekia kumščius. Apatinis drabužis sandariai priglunda prie kūno, jis trumpesnis už viršutinį, su mažomis sagutėmis, užsegamomis

nuo pat kaklo iki apačios. Vasarą dėvimas lengvesnės medžiagos – šilko ar medvilninio audinio, žiemą – atlaso. Virš klubų užsegamas pakabas kardui ir puiki, auksu, sidabru bei šilku siuvinėta juosta. Senolių galvos nuskustos, viršuje paliekant tik kuodą, suteikiantį veidui gražią vyrišką išraišką, jaunesni plaukus ant kaktos šukuoja, o iš nugaros plaukai pakirpti. Senoliai dar augina ūsus. Marškinių ant krūtinės ir rankogalių po šia apranga nesimato, tačiau jie prie kaklų segasi sąsagas, o prie rankovių – deimantinius gumbus. [...] Mėgstamiausia bajoriška, raguota, kailiu puošta kepurė galvą dengia žiemą ir vasarą. 99 rf

Viršutinis ir apatinis drabužiai – tai, žinoma, kontušas ir žiponas. Schulzas pabrėžė vieną svarbią detalę – ištaigingą juostą, tą didikų aprangos brangakmenį. Jos nepraleido ir to meto ATR aprašęs prancūzas – buvęs jėzuitas, kunigas Hubertas Vautrinus. Beje, supainiojęs žiponą su kontušu, jis knygoje „L'Observateur en Pologne“ taip pristatė šį žavingą lenkų drabužių elementą:

Žiponas (t. y. kontušas) suveržiamas plačia šilko juosta, perlenkta į keturias dalis, kuri du ar tris kar-

Krokuvos Vaidija

tus apjuosiama aplink juosmenį ir graškčiai galais nukariama kairėje pusėje. Ši pusės uolekties pločio ir trijų ar keturių ilgio juosta didikui yra toks svarbus elementas, kaip jautienos kepsnys ant anglo stalo: patvirtina jo savininko turtingumą. Kai kurios juostos kainuoja daugiau nei 1200 frankų. Turiu pripažinti, kad šis juostos palyginimas su jautienos kepsniu yra labai originalus ir gana kruvinas...

Mickevičius savo plunksna aprašo gerokai daugiau:

*Teisėjas [...]
Tad, Tvarkdarį pašaukęs, rengė eit miegoti.
Protazas jam atrišo mazgą Slucko juostos,
Kurios kutai pašonėj šilko sruogom klostos;
Vienapus auksu lieta, aksomu žieduota,
Kitapus – juodo šilko, vien pasidabruota,
Visokiam reikalui ją galima dėvėti:
Auksinę linksmintis, o juodąją – gedėti.
Tiktai Protazas juostą sudėliot mokėjo.*

*Ponas Tadas, I knyga
849–856 eilutės*

Atkreipkime dėmesį į paskutinę eilutę – tiesą sakant, sulankstyti juosta nebuvo taip paprasta, kaip ir ją užsijuoti. Kelis kartus apjuosus, tvirtų mazgų paprastai nebūdavo daroma, o juostos galai būdavo specialiai užkišami už aptempto audinio, kad abu galai kabėtų priekyje, šiek tiek į šonus ar labiau į kairę. Priešingai nei pasakoja kunigas Vautrinas, kontušo juostos ilgis kartais siekdavo 4-5 metrus, o plotis – nuo 30 iki 340 centimetrų. Ilgiausios ir plačiausios buvo persiškos juostos, pas mus jas pradėta vežti anksčiausiai, o armėniškos, Lenkijoje ir Lietuvoje bei pagal jų pavyzdį Prancūzijoje gaminamos ir iš ten atvežamos juostos buvo siauresnės ir trumpesnės. Kita vertus, dėl Radvilų Slucke gaminamų auksu lietuvių juostų įvairovės ir kokybės, jos iki šiol yra didiko kontušo juostos sinonimas. Pridurkime – ne visada naudojamos apjuosti tik save.

*Gervazui tuo metu prisiminė senovė:
Nuo šlėktų kontušų paėmęs juostą, movė
Į rūšį, ėmė traukt bačkas degtinės, vyno
Ir liepinio midaus, tarytum auksas gryno.*

*Ponas Tadas, VIII knyga
790–793 eilutės*

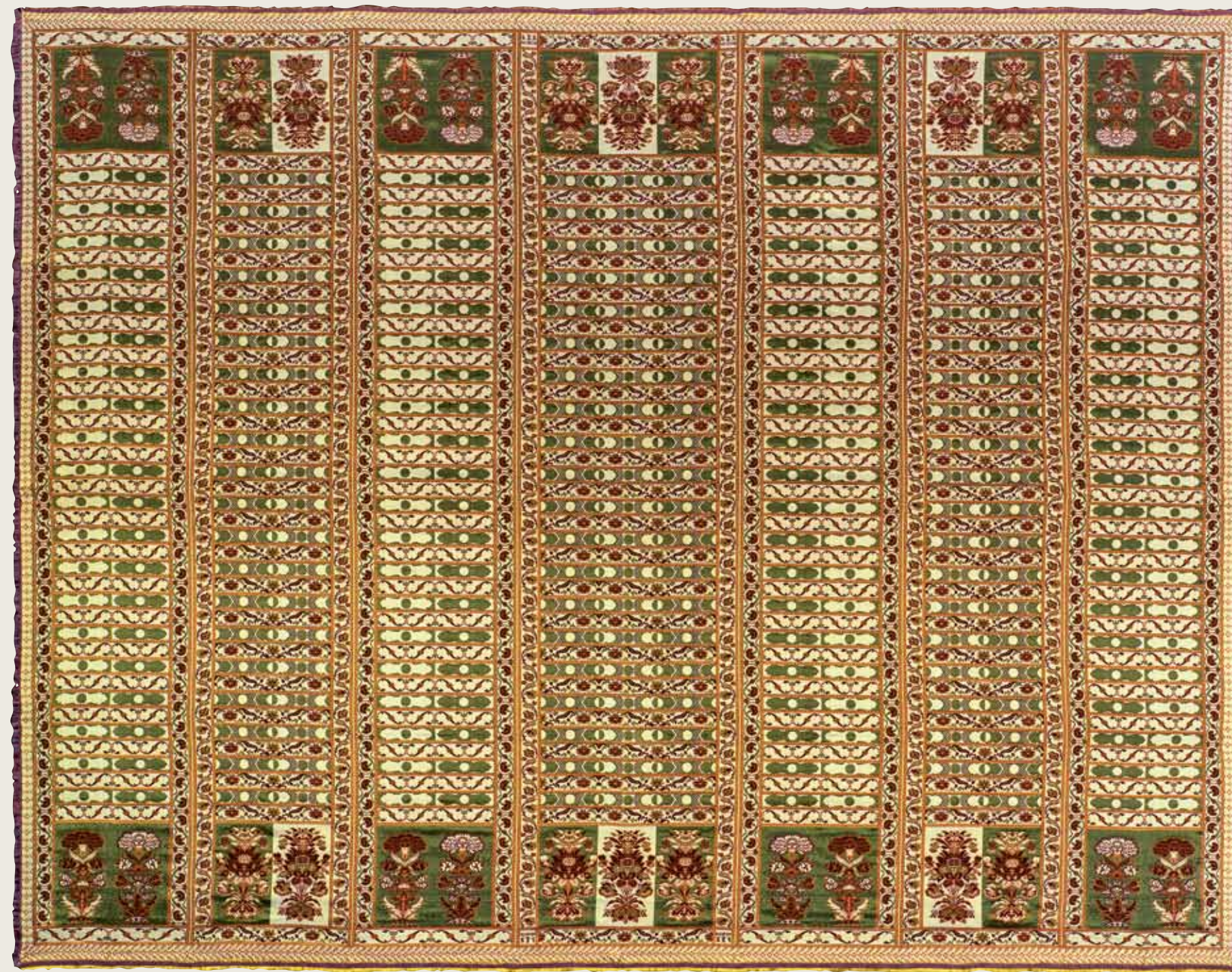
Taigi, kaip taikliai apibūdino kunigas Jędrzejus Kitowiczius savo garsiaame Augusto III valdymo laikų papročių aprašyme – „Kontušas, žiponas, juosta, kelnės arba apatinės kelnės ir batai, kepurė – tai buvo visas viešasis didiko drabužis, kuris, išeidamas iš namų, visomet prisisegdavo kardą, ir šis įprotis virto patarle: „Trumpas kardas – kovai, ilgasis – prie drabužio“. Šitaip paprastas, ne itin ornamentuotas kovinis kardas buvo atskirtas nuo dekoratyvaus, kuriuo galiausiai tapo (red. – Lenkijoje ir Lietuvoje išpopuliarėjusi) karabelė, dažniausiai naudojama paradinėms reikmėms.

Remiantis tuometiniuose spaudiniuose išsaugotu užsieniečių požiūriu į mūsų drabužius, negalima nepacituoti, daugiausia dėl gražios senosios lenkų kalbos, tačiau kartu ir dėl konfrontacijos su ano meto aprašymais, minėto kunigo Kitowicziaus aprašymo. Ir nors kalbama apie Augusto III valdymo pabaigoje sukurtą drabužį, aprašytas kirpimas išliko ir vėlesniais laikais, o vėlesnės kartos šio kirpimo savybes laikė būdingomis Abiejų Tautų Respublikos laikų bajorų tautiniam kostiumui. Todėl Žečicos klebonas (jis buvo Žečicos klebonas, buvęs Baro konfederatas) rašo, kad atėjo:

visai padori mada, nei per daug gundanti, nei per ilga. Kirpimas visiškai padorus, ne per ankštas, ne per daug klostėtas, rankovės lygios, grakščios, tvarkingos, kontušo priekiniai atlapai ir rankovių angos pailgintos, leidžiančios apžiūrėti žiponą [...]. Marškinių apykaklės ant žipono siauros apykaklės pamušalu atlenktos, tokie patys marškinių rankogaliai, atlenkti ant žipono metaliniais smeigtukais, o didikų – perliniais ar deimantiniais; tuo metu retai kada rankovės būdavo nuleidžiamos ant rankų, dažniausiai jos būdavo užmetamos ant pečių. Karūnos gyventojų žiponai – priekis ir nugarą – tuo metu būdavo siuvami iš vieno audeklo. Lietuviai žipono nugarą siūdavo iš lino – net ir prabangiausio žipono.

Anksčiau buvo dėvima taip, kaip jis kitoje vietoje prisimena:

kontušas ir žiponas, ilgio bemaž iki žemės, per nugarą siaurai – pagal žmogaus plotį – sukirpti, klostuoti nuo juosmens iki apačios, sujuosti iš priekio, ir žipono, ir kontušo apykaklė siaura, viena kilpele

užsegama. Iš po siauro kontušo nuo kaklo iki juosmens matėsi žiponas. [...] Ir žipono, ir kontušo rankovės siauros, nuo kontušo pažasties ligi alkūnės žiojėjo atviros skylės, pro kurias matėsi žiponas. Abiejų skvernai visiškai neužeidavo vienas ant kito, susiliesdavo tik kraštais, sėdint ir einant matėsi kelnės. Toks vaizdas pridėdavo žmogui svarbos arba jį pažemindavo. Nes jeigu kelnės būdavo švarios, naujos, prabangios, jas matantiems sudarydavo išpūdį, kad šitai apsirėdęs yra ponas, pasiturintis žmogus. Na, o skylėtos kelnės, lopytos, susidėvėjusios, suteptos rodė, kad jas dėvintis žmogus yra neturtingas. Todėl, kai einant su tokiu ilgu drabužiu per purvą prisieidavo lenktis, turintieji geras kelnes rankomis iš galo paimdavo drabužių klosčių galus ir pakeldavo juos, kad nesuteptų, nuo to ir gimė metaforiška patarlė: „Nešti užpakalį saujoje“. Tie, kurie dėvėjo netinkamas kelnes, priekinius skvernus uždėdavo vieną ant kito, šitai pakeldami drabužius aukščiau pusės blaudos, kad pakėlus aukščiau kelių, nepasimatytų netinkamos kelnės.

Į sostą įžengus Stanislovui Augustui, kuris dėl savo esteti-
tinių sampratų sulaužė tradiciją, atmetęs istorinį tautinį
karūnavimo kostiumą ir po karūnavimo akto pasirodęs
su apranga, pasiūta pagal jo idėją, bet sukirpta pagal
svetimą stilių (kalbėta, kad tai buvo ispaniškas kostiu-
mas) – šis kostiumas ATR paplito kaip gera užsienietiška
apranga. Tiesa Abiejų Tautų Respublikoje tokių apdarų
netrūko, tačiau nors karališkieji Poniatovskio pirmtakai
dažniausiai vilkėjo svetimus drabužius, nemaža didikų
dalis išlaikė savo tautinį apdarą. Tuo metu, sekant tau-
tinio apdaro nekentusio karaliaus pavyzdžiu, nešiota
vis daugiau prancūziškų suknelių, kurios, kaip ir visa,
kas užsienietiška, pas mus buvo vadinamos vokiško-
mis. Pasiūtos iš dekoratyvinių audinių, puoštos gausiais
siuvinėjimais, galionais, su nériniuotais rankogaliais ir
iškirpimais, už kurias buvo mokami nemaži pinigai –

*Ištaigingi tavo drabužiai,
Tie karoliai, purpuriniai audiniai,
Brangia adata siuvinėti,
Vertingiausiais vadinami,
Su puikiausiais nériniuotais rankogaliais.*

(anoniminis eilėraštis, 1780 m., pažodinis vertimas)

Smolensko Vaivadija

– provincijos bajoro patrioto arba „Piasto“ akimis, tai
buvo nereikalingos ir svetimios prabangos įvaizdis. Ir nors
karūnuotasis „Ciolekas“, kaip oponentai paniekinamai
kalbėjo apie karalių (pagal tokį herbo, priklausiusio
Poniatovskių šeimai, pavadinimą), be perstojo dėvėjo
prancūziškus drabužius, jis ir karališkoji aplinka buvo
apkaltinti libertinizmu, ne be pagrindo buvo kaltina-
mi papročių gadinimu. O tautinio kostiumo gynimas
buvo pradėtas jau 1764 metų konvokaciniame seime.
Poniatovskio priešininkai, žinodami apie jo prancūziš-
kus įpročius, paklausė, kokius drabužius vilkės būsimas
karalius. Jau minėtas Schulzas pacitavo to meto vieno iš
deputatų kalbą:

*„Visų epochų istorija moko, kad papročiai ir kostiu-
mai iš užsienio atnešdavo pakrikimą ir atsipalai-
davimą nuo papročių. Sumos, kurias už nuostabias
sukneles išveža į užsienį, yra milžiniškos, turtin-
giausi mūsų piliečiai dėl to žlugdo save [...]. Renki-
mės kaip bajorai, kad galėtume atpažinti save; ap-
sisiuvę trimis uolektimis audeklo [aliuzija į striuką
svetimą drabužį], galime būti supainioti su lioka-
jais, virėjais ir panašiais svetimšaliais tarnais. [...]*

ar neatsitiko taip, kad jums prie pat nosį buvo uždarytos durys, kurios pagarbiai atidaromos bet kuriam avantiūristui, pasipuošusiam užsienietiškomis drapanomis? Ir aš pats, kuris kalbu jums, vos išvengiau tokios gėdos, kai mane į operą nenorėjo įleisti, jeigu ne vienas tarnautojas [ir sušukuotas, ir apsirengęs užsienietišškai], tarnaujantis pas man lygų seniūną, nebūtų prie įėjimo už mane laidavęs, kad esu kilmingas [tai yra bajoras]. Jeigu dauguma mūsų nebūtų atsisakę tautinių drabužių, gal tuomet aš maloniai būčiau padėjęs tam ponui patekti į teatrą, o ne jis man. Todėl prašau sugrįžti prie senųjų papročių“

Ir prireikė šalies padalijimu sukkelto šoko, ne tik politinio, bet ir moralinio, kad pasikeistų karališkosios reformų stovyklos atstovų požiūris į kontušuotus „Piaustus“, ligi tol laikytus atsilikimo simboliu. Net „frakų“ kunigaikštis, Varmijos vyskupas Ignacas Krasickis, kurio papročius išjuokė pikti eilėraščiai –

*Tas naujamadiškas galantas
Mišių niekad nelaiko,*

*Bet tik su damomis
Gieda sursum corda*

(pažodinis vertimas – vertėjo past.)

savo plunksną, atiduotą kitai tarnystei, pašventė lenkų tautiniam drabužiui apginti.

1778 metais išleistame papročių romane „Ponas Pastalininkis“, kuris iš tikrųjų buvo savotiškas švietėjiškas traktatas, atkreipdamas dėmesį į moralinio atsinaujinimo ir sugrįžimo prie pamirštų dorybių poreikį, jau pirmuosiuose puslapiuose herojaus lūpomis išreiškė nuomonę šia tema:

Apranga nepagimdo vyro, bet dažnai ji išreiškia tai, kas vyksta žmogaus viduje. Istorijoje skaitome, kad Aleksandras, persirengęs persiškais drabužiais, prarado šlovę ir pagarbą. Blogiausi Romos imperatoriai buvo įvairių madų išradėjai [...]. Mūsų jaunuomenė metasi prie prancūziškų drabužių, ir tai jau tapo taip įprasta, kad Varšuvoje, man būnant seimo nariu, prie stalo tarp keturiasdešimties perukų matydavosi

vos viena plaukuota galva, ir ši buvo mano. Man buvo juokinga, kad atrodau, jog tarp savo tautiečių esu užsienietis. [...] Nemenkinu prancūziškų drabužių žavesio, bet manęs niekas neperrašys [neįtikins], kad mūsų tautiniai neturėtų būti patogesni ir solidesni. [...] atsisakymas savo aprangos ir pasirinkimas svetimos reiškia tam tikrą pirmenybę [pirmenybės suteikimą]; iš čia pamažu auga abejingumas, o galiausiai – panieka savo šaliai.

Manoma, kad Krasickis savo romaną pradėjo rašyti 1776 metais. Ir turbūt neatsitiktinai tais pačiais metais „eiliniame Varšuvos seime, pagal Abiejų tautų generalinės konfederacijos agitacijos mazgą“, įstatyme, nukreiptame prieš prabangą, buvo rekomenduota bajorams įvesti uniformas, kurios buvo suprantamos kaip tautinis kostiumas. Paradoksalu, bet gali būti, kad tai buvo paties karaliaus idėja... Štai ištrauka iš tos konstitucijos, kuri buvo paskelbta pavadinimu: *Paaiškinimas legis sumptuariæ*:

Norėdami paskatinti šalies manufaktūras, be to, sudaryti kliūtį užsienį iškeliaujantiems pinigams

ir išlaikyti padorų riterio bei senato statusą, norime: kad per pirmuosius ūkinius seimelius kiekviena vaivadija pasirinktų savo uniformos spalvą, ir šias uniformas galės dėvėti ne kas kitas, o tik tos vietos tarybos (žemės savininkų) senatoriai, ministrai ir šių vaivadijų bajorai, ir tokios uniformos neturi būti siuamos ir jokio kito audinio, tik iš vietinio; kartu niekam nedraudžiama vilkėti kitų uniforminių drabužių.

Kunigas Vautrinas šio įstatymo priėmimą laikė svarbiu įvykiu, teisingai pabrėždamas uniformų vaidmenį žadinant patriotizmą, tik suklydo įvardydamas įstatymo leidėją, kuris buvo ne vyriausybė, o laisvųjų deputatų susirinkimas. Jau cituotoje knygoje rašė:

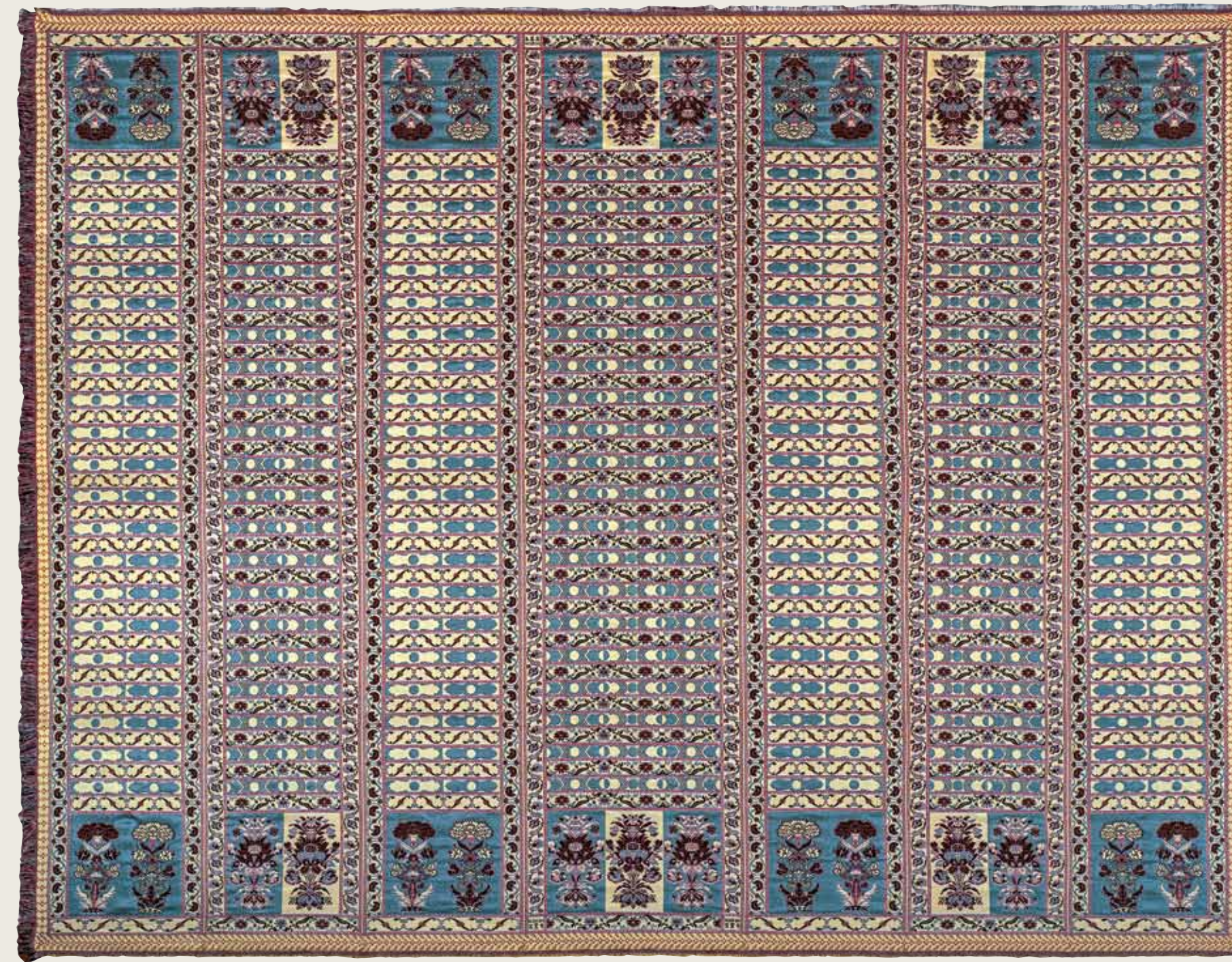
Siekdama sumažinti kostiumų prabangos perteklių ir kiekvieną pilietį pririšti prie provincijos, kurioje šis gyvena, ir savo gimtosios šalies, vyriausybė atskiroms vaivadijoms įvedė uniformas.

Tačiau priimtame įstatyme įskaitomas patriotinis aspektas neužgožė praktinio požiūrio, kurį išreiškia frazės

„skatinti šalies manufaktūras“ ir „jos neturi būti siuamos iš jokio kito audinio, tik vietinio“. Iki tol dėl užsakymų stokos šlubavusios audinių manufaktūros, kurios buvo įkurtos vykdant ekonomines valstybės reformas, galėjo tikėtis didesnės apyvartos. Konstitucija „Legis sumptuariæ“ savo dalyje dėl uniformų buvo beveik iš karto pradėta vykdyti. Į artimiausius seimelius, ne vien ūkinius, susirinkusi bajorija beveik vienbalsiai sutiko įvesti vaivadijų uniformas. Vienų vaivadijų pavyzdžiu sekė kitos. Bresto-Kujavijos seimelio (1777 m.) dokumentuose skaitome:

Kadangi 1776 m. įstatymas neseniai praėjusiame seime leido vaivadijoms turėti uniformas, todėl pavedame šiems ponams delegatams pasižiūrėti į kitas vaivadijas ir, pasitarus kur nors viešojoje vietoje, mūsų vaivadijų uniformų spalvas ir aprašus išsirinkti.

Atskiros vaivadijos dažniausiai rinkdavosi spalvas, kurios buvo siejamos su nacionalinėmis, tai yra tamsiai mėlyną su raudona arba įvairius šių spalvų atspalvius (pvz., safyrą su karmazinine, raudonai violetine ar tamsiai

raudona). Be jokios abejonės, tai buvo ATR karinės uniformos, o tiksliau – tuometinės kavalerijos aprangos įtaka. Jos gretose tarnaujantys bajorai nuo 1746 metų dėvėjo karmazinius kontušus su tamsiai mėlynais atvartais ir atvirkštinių spalvų žiponus – tamsiai mėlynus su karmazininiais atvartais (husarų bendražygiai), tamsiai mėlynus kontušus su karmazininiais atvartais ir karmazininiais žiponus (šarvuotųjų bendražygiai) ir tamsiai mėlynus kontušus bei žiponus (lengvoji kavalerija). Turime akcentuoti, kad taip buvo Sakso (Augusto III) laikais, nes valdant Stanislovui Augustui, daugumos pavyzdžiu, šios uniformos dažniausiai buvo atsisakoma prancūziškų drabužių naudai.

Šis visuotinis daugelio vaivadijų seimelių ATR kavalerijos aprangos patvirtinimas *de facto* buvo suprantamas, nes kiekvienas bajoras buvo potencialus riteris – Abiejų Tautų Respublikos gynėjas, prirėkęs privilantis stoti į savo vaivados vadovaujamas gretas. O kadangi tautine kariuomene laikyta tik kavalerija (kitos kariuomenės rūšys vadintos svetimšalių kariuomene), nenuostabu, kad ir bajorų uniforma buvo pasirinkti tie drabužiai, kurie anksčiau buvo laikomi tautiniais. Įdomu,

kad patvirtinus didikų uniformas, atgimė ATR uniforma kariuomenėje.

1777 metų vasarį Karinis Departamentas pertvarkė kavaleriją, esamas husarų ir šarvuotųjų pajėgas reorganizuodamas į nacionalines kavalerijos brigadas (būdingas šios kavalerijos pavadinimas!) ir avangardinius pulkus. Tuo pat metu 1777 m. vasario 3 d. pertvarkos įsakyme, išleistame neabejotinai nulėmus minėtai parlamentinei seimo konstitucijai, veikiančioje prieš prabangius drabužius ir įvedančioje vaivadijų uniformas, Karinis Departamentas nusprendė:

kad nacionalinės kavalerijos ir avangardo karininkai atsisakytų savo uniformoms naudoti bet kokias šilko medžiagas, galionų juosteles, kutus, išskyrus epoletus, kurių modelius komendantai pasirinktų nemaišydami ausinių, sidabrinių ar spalvotų juostelių ir prižiūrėtų, kad uniformos būtų vienodos. Ir kad joks karininkas, be išimties, tarnaujantis kavalerijoje, pradedant komendantais, komendantų pavaduotojais, pulkininkais ir aukštesnio rango karininkais bei bendražygiais, nedrįstų vaikščioti

Gnieszno Vaivadija

prancūziškai apsirengęs, o tie komendantai, komendantų pavaduotojai, leitenantai ir karininkai, kurie dėvi tokią uniformą, negaišdami nuo būsimos rugsėjo bajorų papročiu nusiskus galvas ir apsirengs kaip bajorai, tai yra tarnyboje vilkės striukes ir plačias kelnes, išskyrus tarnus, o kontušus ir žiponus vilkės tokios spalvos, kuri bus priskirta jų korpusui. Draudžiami visi išgalvoti sukirpimai, artimi vokiečių ar vengrų stiliui, taip pat draudžiama auginti plaukus pagal švedų stilių ir pudruotis!

Cituodamas šį įsakymą, Konstantys Górskis savo knygoje „Lenkijos kavalerijos istorija“ pridūrė, kad reglamentas buvo vykdomas itin griežtai. Leitenantas Łuszczynskis, leidęs sau Departamente prisistatyti neskusta galva, buvo uždarytas į areštinę, o Ukrainos-Podolės divizijos komendantui Stempkouskiui buvo įsakyta priversti brigados vadą Lubowidzkį apsirengti kaip didikui. Vykdydami minėtą įsakymą kariškiai taikė daugiau draudimų, nei rekomendavo seimas. Priimtoje konstitucijoje draudimas naudoti auksinius ir sidabrinius papuošalus ant tarnybinės aprangos buvo taikomas tik „visoms pėstininkų ir kavalerijos karių uniformoms, paprastam

Žečpospolitos eiliniui“. Karinio departamento įsakymas atsisakyti papuošalų aiškiai skirtas karininkams. Taigi susiklostė paradoksali situacija. Kai kariuomenė, išsaugodama senas husarų ir šarvuotųjų uniformų tradicijas, antpečius arba karininko epoletus paliko tik rotmistrų uniformoms, atsisakydama šios neabejotinos puošmenos, didikai bemaž vienbalsiai savo vaivadijų uniformas papuošė ... antpečiais!

Šiuos antpečius leista segtis tik ant vieno, kairiojo peties, arba ant dviejų. Negana to, kartais juos net papuošdavo savitomis rozetėmis, primenančiomis karines žvaigžduotes. Puikus pavyzdys – Ravos vaivadijos patvirtinta uniforma, kuri, beje, vienintelė taip aiškiai pagrįsta jos vaivadijos herbo spalvomis. Šiuo atveju – juoda, auksine ir raudona spalvomis: juodas erelis su auksine „R“ raide ant krūtinės raudoname lauke. Kaip liudija *laudum*, tai yra 1777 m. sušaukto seimelio dėl Karūnos tribunolo deputato išrinkimo rezoliucijos tekstas, ši uniforma buvo patvirtinta paties vaivados iniciatyva. Projektas pasižymi tinkamai apgalvota kiekviena smulkia detale (sagutėmis!). Net tokia nuo kitų nepriklausoma detalė, kaip portupėja, tai yra kardo pakabos dirželiai,

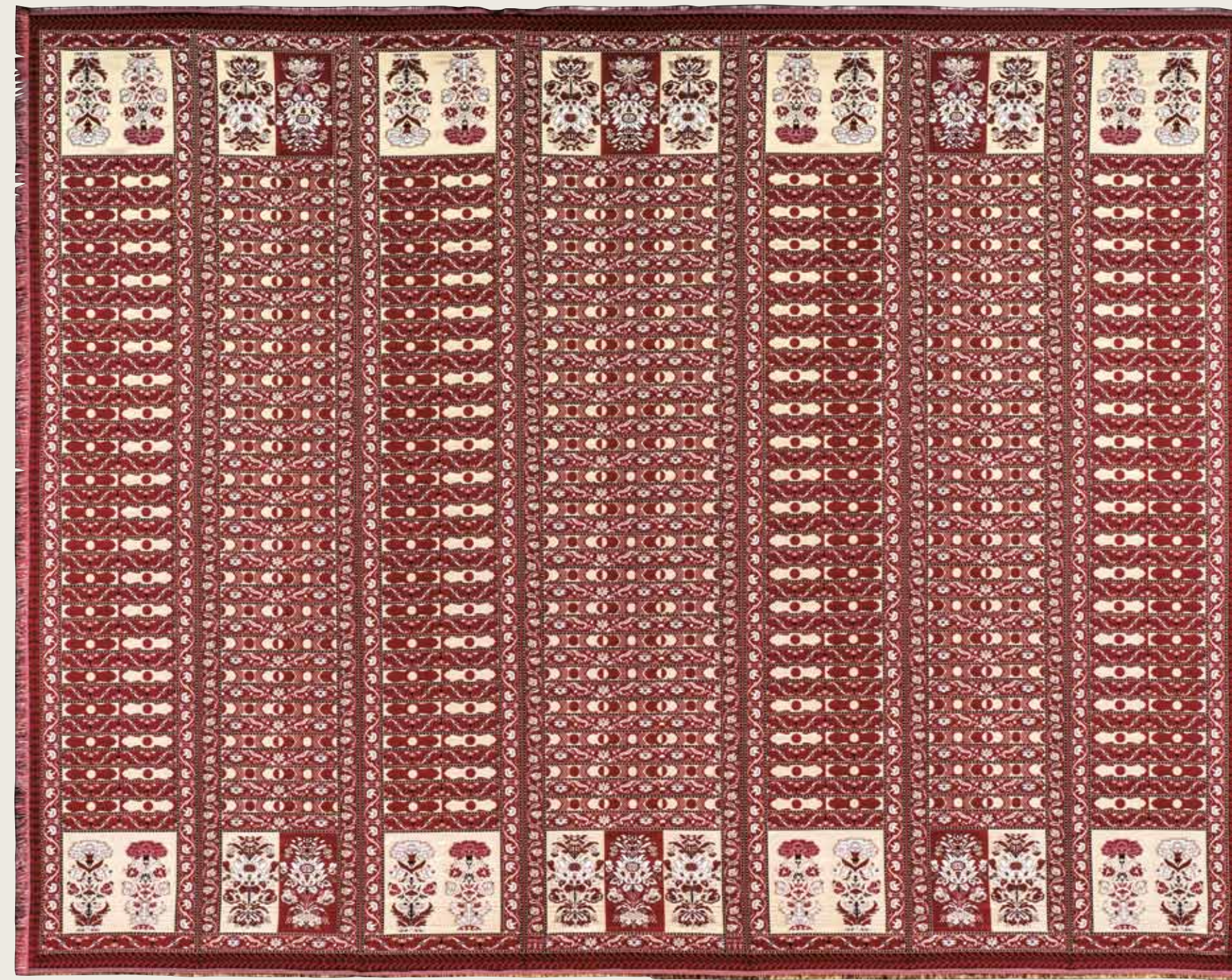
buvo atitinkamų spalvų. Įdomu, ir tai įrodo Ravos vaivados Bazyljo Walickio giminės portretai, kad uniforma buvo siuvama dviem variantais – ATR ir užsienietišku stiliumi.

Pastarojo stiliaus kontušo spalvą perėmė frakas, o žipono – liemenė. Šis pavyzdys turėjo analogiją karinėje aprangoje. 1777 m. liepos 26 d. įsakymu dėl uniformos, kuris buvo paskelbtas Abiejų Tautų Respublikos kariuomenėms, pirmą kartą buvo įvesta nuostata dėl generolo uniformos išvaizdos nustatymo iš karto dviem variantais – kaip užsienio ir tautinė uniforma. Šias kitokio kirpimo, bet tų pačių spalvų uniformas dėvėjo ir karaliaus adjutantai. Bet grįžkime prie 1777 m. Bolimove vykusių rinkimų seimelio *laudum*, kuriuo rašytiniu Ravos vaivados Walickio nurodymu buvo patvirtintos uniformos.

Mes, dignitoriai, ir visa Ravos vaivadijos riterija, susidedanti iš trijų žemių ir tiek pat apskričių, susirinkę į Bolimovo seimelį, kad pagal įstatymą išrinktume deputatą į Karūnos tribunolą [...]. Pavyzdingu sutarimu ir vienybe baigdami deputatų seimelį [...] Šviesiausio Galingojo Pono Bazyljo Walickio, Ravos

žemių vaivados ir generolo, Nenuilstamosios Garbingosios tarybos patarėjo, pasižymėjusio daugybe nuopelnų Žečpospolitai ir pavyzdine ištikimybe sostui, laišką nusipelniusio senatoriaus dėmesingai perskaitėme ir, vadovaudamiesi praėjusių metų Seimo įstatymu, patvirtinome tokias aukščiau minėtame sąraše mums pasiūlytas ir patikusias vaivadijos uniformas. Tamsiai raudonas kontušas su stačia juoda apykakle ir priekyje siaurais juodais atlapais nuo apykaklės iki juosmens, su juodais rankogaliais, kiekviename rankogalyje po devynias auksines sagas, sagos su apvadu, kurio viduryje – raidė „R“. Ant šio kontušo segami pečių dirželiai, kurie turi būti pagaminti iš auksinio galiono su juodu perdirbtu šilku, kurio gale kabo kutas, apačioje juodas šilkas, o viršuje auksinės storos susuktos metalinės virvelės, turinčios aukso arba jį imituojančios iš geltonojo šilko arba skaisgijų. Kiekvienas vaivadijos žemių ir apskričių pareigūnas antpečiuose virš kutų turės po auksinę rožytę. Jų Didenybės tos pačios vaivadijos kaštelionai turės po dvi rožytes, o Jo Didenybė vaivada – tris. Žiponas baltas, be jokių kitų spalvų, virvelės ar apdailos. Juosta balta su tamsiai raudona spalva, kepurė

apvali, tamsiai raudona, su pamušalu, su siauru avikailiu, taip pat su pamušalu. Kalavijus, kabinamus prie tamsiai raudonų portupėjų su juodu šilku arba oda reikia nešioti.

Deputatų su vaivadijų uniformomis pasirodymas seime, kuris prasidėjo 1778 m. spalio 5 d., nors minėtas įstatymas įsigaliojo tik nuo tų metų gegužės 1-osios (toks lengvatinis laikotarpis nustatytas 1776 m.), patvirtina itin didelį uolumą įgyvendinant neseniai patvirtintas taisykles. Minėdami vaivadijų uniformų spalvas, Józefas Mycielskis ir Zygmuntas Glogeris teigė, kad kai kurios vaivadijos nesitenkino vienu drabužiu ir patvirtino atskirą uniformą, skirtą seimui. Taigi Bresto-Kujavijos ir Inovroclavo vaivadijų bei Valkavisko apskrities pasiuntiniai vietoje kasdienių uniformų – tamsiai mėlynos spalvos kontušų su karmazininiais atvartais ir karmazininiais žiponų – seime turėjo dėvėti atvirkštinių spalvų rūbus, tai yra kamazininis kontušas su tamsiai mėlynais atvartais ir tamsiai mėlynus žiponus. Kijevo ir Trakų vaivadijos patvirtino tokias skirtingas spalvas: kasdienis Kijevo vaivadijos kontušas – karmazininis su tamsiai mėlynais atvartais, ir žiponas – tamsiai mėly-

nas (Mycielskis čia pateikia atvirkštines spalvas) pakeistas turkio spalvos kontušu su juodais atvartais ir baltu žiponu, o trakų kontušas – tamsiai mėlynas su šiaudų spalvos atvartais ir tokios pat spalvos žiponas pakeistas tamsiai raudonu kontušu su žaliais atvartais ir baltu žiponu. Slanimo apskritis irgi keitė uniformas: kasdienį safyro kontušą su balkšvos (šiaudų, žr. pranc. *paille* – šiaudas) spalvos atvartais ir žiponu pakeitė karmazininis kontušas su safyro žiponu ir atvartais. Dar viena uniforma buvo patvirtinta Krokuvos vaivadijoje: raudonai violetinį kontušą su baltu žiponu ir baltais atvartais (Mycielskio teigimu – raudonai violetiniais) pakeitė tamsiai mėlynas kontušas be atvartų, su raudonai violetine apykakle ir žiponu.

Tik Sandomiero ir Mscislavo vaivadijų, o iš pradžių Voluinės ir Trakų vaivadijų didikų patvirtintos uniformos neturėjo antpečių, taigi buvo atsisakyta tokios puošmenos, kuri kitose vaivadijose buvo laikoma didingiausia. Lenčycos vaivadija patvirtino auksinius antpečius, puoštus tamsiai mėlynu šilku, galiausiai sutikdama ir su geltonu-tamsiai mėlynu šilku. Mazovijos vaivadija taip pat patvirtino auksinius antpečius, bet puoštus sa-

Trakų Vaivadija

fyro šilku, be to prie antpečių buvo patvirtintos auksinės sagos su raidėmis „X.M.“ (Mazovijos kunigaikštystė), kad būtų įamžintas senas šios žemės suverenumas. Panašiai auksiniai antpečiai galiojo ir Kijevo vaivadijoje, bet tik ant kairiojo peties, užtat su užrašu: „Kijevo vaivadija“ (pagal to meto rašybą. Vienu sidabrinium antpečiu puikavosi Krokuvos vaivadija, vienintelė pabrėžusi, kad tai turi būti antpetis be storai susuktų kutų ir dekoratyvinių plokštelių. Po vieną antpetį turėjo ir Braclavo bei Palenkės vaivadijos, o pastaroji pridėjo dar 12 baltų sagų. Bet Černigovo vaivadija turėjo auksinius antpečius, puoštus juodu šilku, su raidėmis „W.C“ (Černigovo vaivadija). Apskritai auksinių antpečių, be to, segamų ant abiejų pečių, buvo daugiausia. Lietuvoje, išskyrus Žečicko apskritį, buvo tik auksiniai.

Kai šie prabangūs papuošalai, dėvimi nepaisant skelbiamų taupymo tendencijų, sukėlė kariuomenės protestus prieš karininkų piktnaudžiavimą, seimas 1780 m. paskelbė konstituciją „Prabangos stabdymo įstatymų atnaujinimas tiek Karūnai, tiek Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei“ ir uždraudė juos nešioti. Šiame potvarkyje skaitome:

Atnaujindami senesnius įstatymus, ypač 1776 m. konstituciją „De lege sumptuaria“, ir užkirdami kelią žalingiems nacionalinio prabangos pertekliaus padariniams, nusprendžiame, kad nuo šio įstatymo paskelbimo po metų visiems be jokių išimčių piliečiams, nepriklausomai nuo jų padėties ir lyties, Žečpospolitos šalyse ir jos provincijose negalės dėvėti ir naudoti nėrinių, siuvinėtų puošmenų, išskyrus karinius ženklus [...];

o vaivadijų uniformų antpečius tuoj pat naikiname.

Stropusis kunigas Vautrinas irgi pastebėjo:

[uniformos] papuoštos epoletais, kuteno jų savininkų savimeilę, net namų tarnai su jais atrodė kaip karininkai, tačiau 1780 m. seimas panaikino galionus ir epoletus.

Didžiojo seimo metais, atsinaujinusių patriotinių jausmų metu, tautinis kostiumas vėl įgavo svarbos. Būdingas to meto nuotaikų pavyzdys – 1790 m. lapkričio 19 d. Srodoje įvykusio Didžiosios Lenkijos vaivadijų seimelio *laudum*:

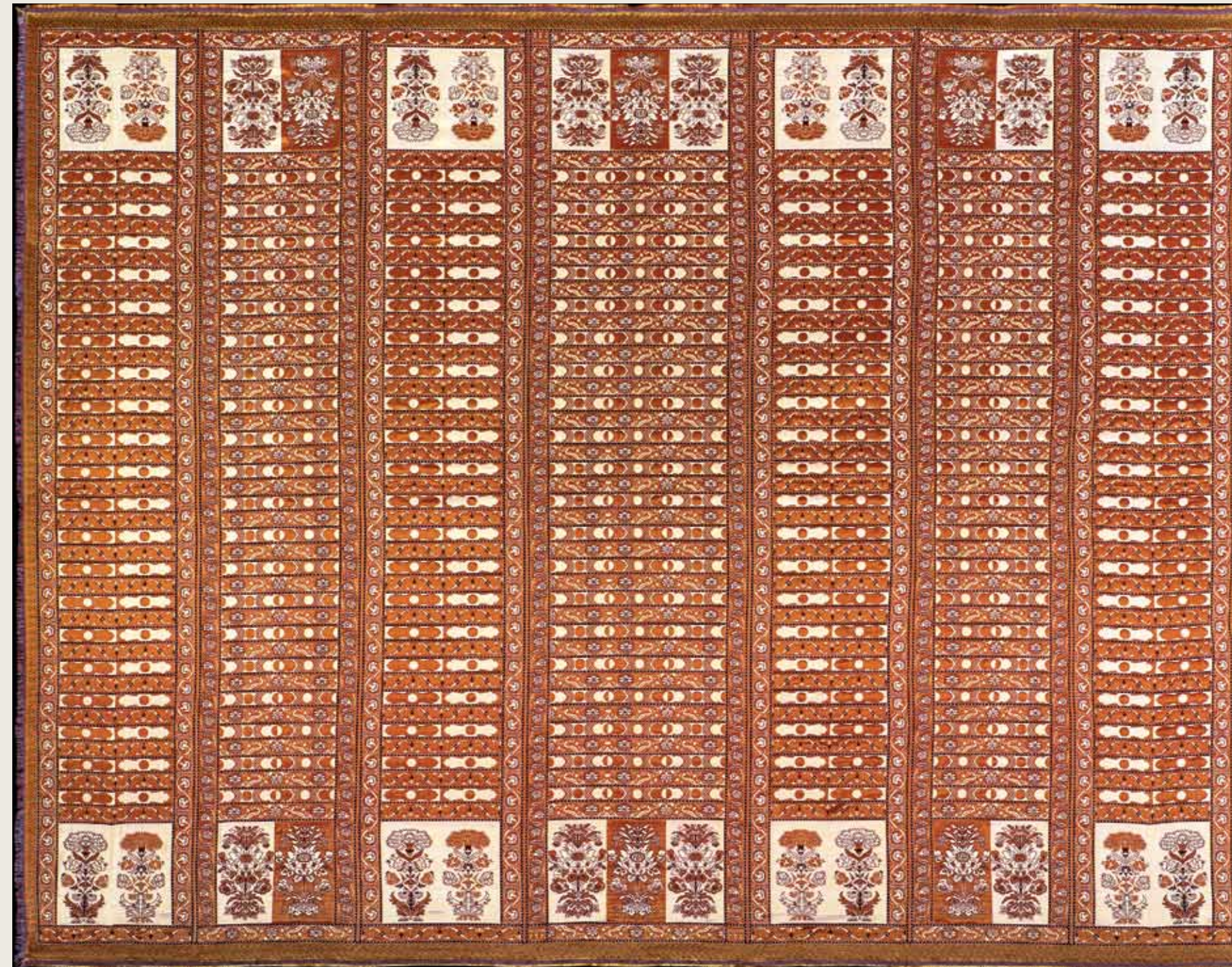

Mes, senatoriai, dignitoriai, pareigūnai ir visa Poznanės, Kališo bei Gniezno vaivadijų riterija [...] tvirtai sutardami prikelti kadaise garsų Lenko vardą ir prisimindami puikius darbus savo giminių pirmtakų, kurių dorybėmis ir net rimtu aprangos įvaizdžiu mums verta sekti, kad Lenko vardas visur būtų žinomas ne tik mintyse, dorybėje, bet ir pačioje gimtojoje aprangoje, bendru sutarimu širdyse jungdamiesi vieni su kitais, įsipareigojame, kad susivienysime senuoju šalies papročiu, todėl įpareigojame visus Šviesenybes, gerbiamus senatorius, mūsų vaivadijų valdininkus ir piliečius, kurie dėvi svetimos tautos rūbus, kad pasaldindami savyje Lenko vardą, užsivilkty seniai naudotą vietinę lenkišką aprangą, o kuris savo ruožtu niekindamas lenkišką aprangą, kartu ir Lenko vardą, prieštarautų šiam sutartiniam įstatymui, gerbiami Šviesenybės senatoriai, valdininkai ir piliečiai, tas turi būti nušalintas nuo dalyvavimo rinkimuose, seimeliuose ir visuotiniuose senato suvažiavimuose, taip pat ir iš riterių luomo, ir jokios funkcijos jam negali būti patikėtos.

Nieko nuostabaus, kad mūsų valstybingumo atkūrimo laikais, Varšuvos kunigaikštystės metais, buvo grąžintos tautinės uniformos. Tada jos buvo pripažintos pilietinėmis ir patvirtintos vienodų, neišskiriant vaivadijų, bet tradicinių spalvų: tamsiai mėlynas kontušas su karmazinine apykakle ir rankovių atvartais, baltas žiponas ir metalinės sagos su Kunigaikštystės herbu. Tokių pačių spalvų buvo frakai ir liemenės, o sidabriniais apykaklių ir rankovių atvartų siuviniais galėjo puošti tik tarnautojai. Bet užsienyje, Lietuvoje, sulaukę to įsimintino „1812 metų pavasario“, tai yra paskelbimo apie Lenkijos karalystės atkūrimą, daugelis brolių nacionalinę kariuomenę sutiko tikriausiai vilkėdami senais tautiniais drabužiais. Bent jau tokį įvaizdį, išsaugotą mieloje atmintyje, mums perteikė jau ne kartą čia cituojamas poetas:

*Vos baigės pamaldos, ir Pakamorė šitai
Išėjo prieš visus orus nepasakytai –
Mat išrinktas dabar maršalka bajorijos,
Jis užsivilko ir mundyrą vaivadijos:
Aukšniais apvadais apsiūtas švarkas ilgas,
Atlaso kontušas ir diržas, saulėj žvilgąs;*

*Jo kardo rankena aptraukta driežo oda;
Dvazgėjo deimantas pakaklėje; be to, dar
Virš spindinčios baltais aukštos konfederatės
Iš plunksnų prašmatnių sudėtas kuodas matės
(Tik švenčių iškilmėm ir sega tokį kuodą,
Už vieną plunksną jo net po dukatą duoda).
Taip apsirengęs, jis aukščiau pasilypėjo,
Karius ir kaimiečius apžvelgęs prakalbėjo:
„Ką tik girdėjote iš šios sakyklos, broliai,
Kad Lenkija laisva, Kad Lietuva nuo šiolei
Taip pat laisva – sveiki, liuosybės vėl sulaukę!“*

PonasTadas, XI knyga
216-232 eilutės

Vaivadijų uniformų spalvas žinome iš įvairių šaltinių, dažniausiai vėlyvų, todėl ne visada patikimų. To meto šaltinis, kuriame būdavo pateikiama informacija apie uniformų rūšis, buvo kasmetiniai kalendoriai iš karališkojo dvaro knygaininko Michała Gróllo leidyklos („Kalendarz polityczny dla Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego na rok pański...“ – Lenkijos

Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinis kalendorius, Viešpaties metai...). Šiuos spaudinius galima laikyti oficialiu šaltiniu, nes leidėjas juose, be kita ko, skelbė naujausius žemės valdininkų sąrašus, informaciją apie apdovanojimus ordinais ir kt. Vėlesnių metų kalendorių apžvalga (anksčiausiai uniforma pateikta jau 1778 m., paskutinė – 1794 m. kalendriuje) leido atkurti atskirų vaivadijų uniformų spalvas. Būdinga tai, kad nepaisant kruopščiai pastebėtų spalvų pasikeitimų vėlesniais metais, kalendriuose nenurodyta, kuriam iš jų kalbama apie skirtingas seimo uniformas.

Šiuos duomenis papildę uniformų vaizdais, kurie žinom iš kelių tapybos kompozicijų kopijų (saugomų nacionalinėse kolekcijose), kuriose šlėktos vaizduojami vaivadijų uniformomis, galime daryti prielaidą, kad tokią tipišką to meto aprangą sudarė: kepurė, dažniausiai raguota, su žipono spalvos viršumi, kontušas su pastatyta apykakle ir pamušalo spalvos atvartais, dažniausiai baltumu kontrastuojantis žiponas, retai aprašomos spalvos šilkinė juosta ir geltoni, kartais raudoni batai. Sagos buvo metalinės, geltonos arba baltos, priklausomai nuo anksčiau naudotų antpečių spalvos.

Kijevo *Vaiivadija*

Atskirų vaivadijų uniformų spalvos buvo tokios (pateikiame pradėdami nuo Karūnos provincijų, vadovaudamiesi nustatyta tvarka):

DIDŽIOSIOS LENKIJOS PROVINCIJA

1-3. POZNANĖS, KALIŠO IR GNIEZNO VAIIVADIJOS

Kontušas šviesaus safyro, juostiniai atvartai (Glogerio teigimu, purpuriniai), siauri, sagos sidabrinės, žiponas baltas ir iki 1780 m. su sidabriniais antpečiais ant abiejų pečių. Mycielskis ir Glogeris Gniezno vaivadijai priskiria karmazininį kontušą tamsiai mėlynais atvartais, baltą žiponą ir auksinius antpečius, bet šito nepatvirtina kalendoriai, be to, juose nepateikta informaciją apie 1792 m. uniformą pakeitusį Kališo seimelio potvarkį:

Buvusių uniformą, seniau patvirtintą trims vaivadijoms, mūsų vaivadijai pakeičiame: tai yra vietoje safyro spalvos kontušo bus tamsiai žalias [kontušas], mėlynos spalvos atlapais, baltas žiponas, geltonos sagos; tačiau iki dvejų metų leidžiama dėvėti ir senas uniformas.

Seimelio priimta išlyga, kad esamas uniformas dar bus galima dėvėti iki 1794 m., o tuo metu, 1793 m., po antrojo padalijimo likusią Didžiosios Lenkijos dalį okupavus Prūsijai, šios uniformos greičiausiai nespėta įvesti (abejotina, kad karo su Rusija, prasidėjusio praėjus keliems mėnesiams po šio nutarimo, metu kas nors siūdintųsi sau naujas uniformas).

4. SERADZO VAIVADIJA

Kontušas karmazininis, atvartai tamsiai mėlyni, auksiniai epoletai ir baltas žiponas. Antroji uniforma (Mycielskiui nežinoma) – kontušas šviesiai mėlynas, atvartai juodi, žiponas baltas.

5. LENČYCOS VAIVADIJA

Kaip ir pirmoji Seradzo uniforma, iš pradžių skyrėsi tik auksiniai antpečiai, puošti tamsiai mėlynu šilku, arba tik šilkiniai geltoni-tamsiai mėlyni, tačiau pagal kitus šaltinius – tamsiai mėlynas kontušas, baltas žiponas, tamsiai mėlyti atvartai.

6-7. BRESTO-KUJAVIJOS IR INOVROCLAVO VAIVADIJA

Tamsiai mėlynas kontušas su karmazininiais atvartais ir sidabriniais antpečiais, karmazininis žiponas, bet nuo 1779 metais patvirtinta atvirkštinių spalvų uniforma – karmazininis kontušas su tamsiai mėlynais atvartais, tamsiai mėlynas žiponas ir į auksinę spalvą pakeistais antpečiais, nors pas Mycielskį jie ir toliau sidabriniai. Vieną kartą Bresto-Kujavijos vaivadijos uniforma apibūdinta kaip tamsiai raudonas kontušas su mėlynais atvartais ir baltu žiponu. Mirusio Pšedečo ginklanečio Ignaco Zakrzewskio daiktų registre, parengtame 1790 m. spalio 28 d., šalia margo kontušo ir kito – razinų spalvos, dar minimi: „Kujavijos uniforma, viena pora, Didžiosios Lenkijos uniforma, viena pora“, kas įrodo dažniausiai vartojamą nomenklatūrą, o kartu atspindi tikslų priimto įstatymo taikymą: „uniformų niekam kitam nebus leista dėvėti, tik paveldimo turto savininkai“; matyt, garsaus Varšuvos prezidento bendravardis valdų turėjo ne tik Kujavijoje.

8. DOBRYNĖS ŽEMĖ

1778 metais nurodoma, kad kontušas yra raudonai violetinės spalvos su mėlynais atvartais ir auksiniais ant-

pečiais, žiponas baltas; metais vėliau kontušas buvo karmazininis, bet 1782 metais vėl buvo įvardytas kaip raudonai violetinis (raudonai violetinė ir karmazininė spalvos kartais būdavo tapatinamos).

9. PLOCKO VAIVADIJA

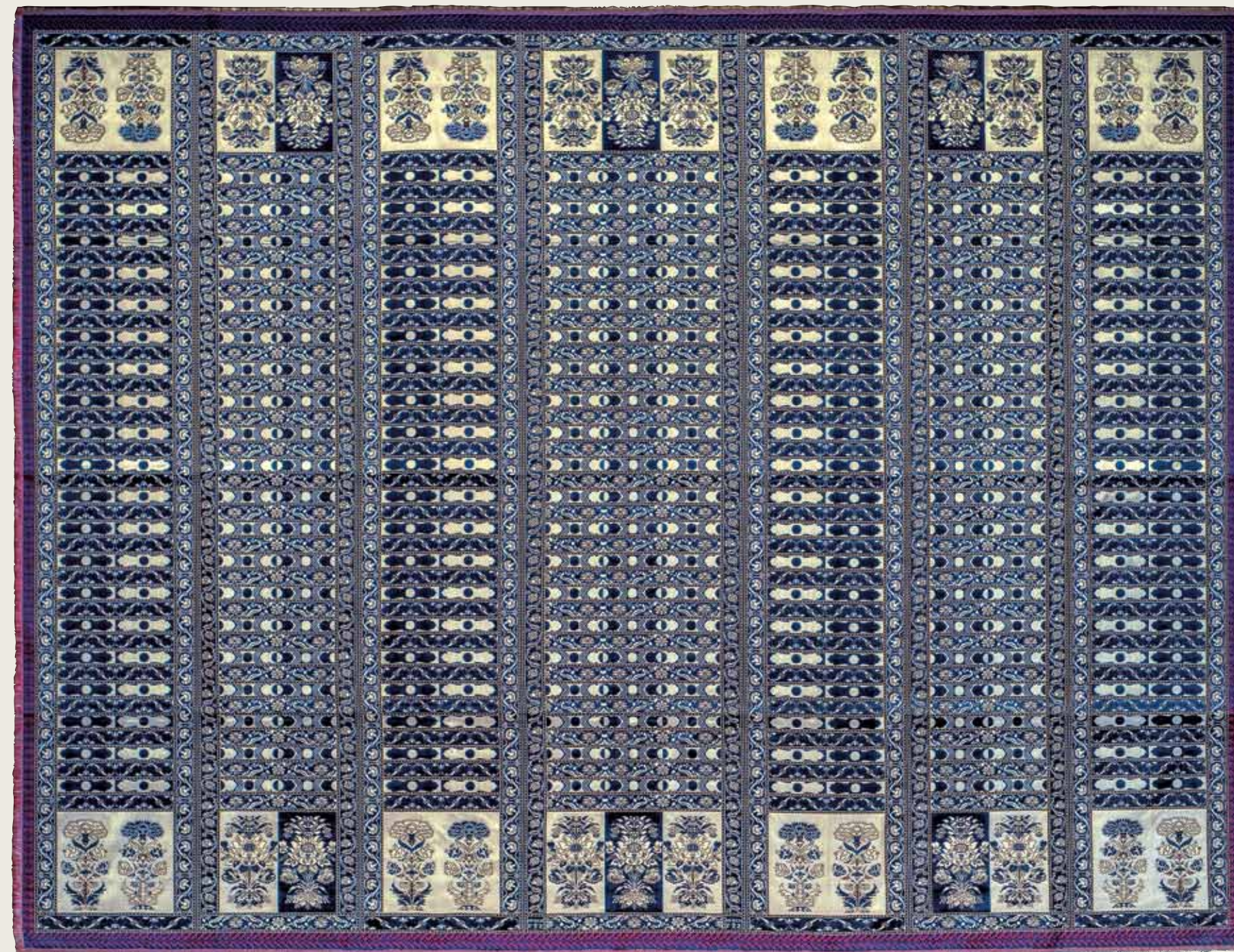
Kontušas šviesaus safyro (viena kartą nurodytas tamsiai mėlynas) su tamsiai raudonais atvartais (pas Glogerį – purpuriniais), sidabrinėmis sagomis ir antpečiais bei šiaudų spalvos žiponu.

10. MAZOVIJOS VAIVADIJA

Kontušas tamsaus safyro, atvartai ir žiponas šiaudų spalvos, antpečiai auksiniai su safyru ant abiejų pečių, sagos auksinės su raidėmis „X.M.“

11. RAVOS VAIVADIJA

Kontušas tamsiai raudonas (pas Glogerį purpurinis, tai yra toks pat) su juodos spalvos apykakle, atvartais ir rankovių atvartais; ant atvartų po 9 auksines sagas su

apvadu ir raide „R“, aukso ir juodos spalvų antpečiai, baltas žiponas, tamsiai raudona kepurė, apskrita, juodu avikailiu, su balta juosta, portupėja kalvijui tamsiai raudona ir juoda.

MAŽOSIOS LENKIJOS PROVINCIJA

12. KROKUVOS VAIVADIJA

1778 metais nurodyta, kad kontušas raudonai violetinis (Mycielskis dar pridėjo, kad raudonai violetinė yra ir apykaklė bei rankovių atvartai) su sidabriniais ir auksiniais antpečiais, spalvotomis susuktomis virvelėmis ant kairiojo peties, žiponas baltas; metais vėliau minimas raudonai violetinis kontušas su baltais atvartais, o antpečiai tik sidabriniai, be susuktų virvelių, žiponas baltas; 1780 metais nurodytas tamsiai mėlynas kontušas be atvartų, su raudonai violetine apykakle ir žiponu; 1782 metais dar pateikiamas raudonai violetinis kontušas (Glogeris apibrėžia jį kaip karmazininį) ir baltas žiponas, po to nurodomas tamsiai mėlynas kontušas be atvartų, su apykakle ir rankovių atvartais, kartą karmazininiais, kitą kartą raudonai violetiniais, su geltonomis sagomis ir baltu žiponu.

13. SANDOMIERO VAIVADIJA

Kontušas blyškiai mėlynas su tamsiai raudonais atvartais (pas Glogerį – purpuriniais) ir paaukuotomis ar paprastomis, tompakinėmis, sagomis, žiponas baltas; kalendoriuose antpečiai neminimi, Mycielskis nurodo auksinius antpečius.

14. KIJEVO VAIVADIJA

Pirmą kartą nurodomas karmazininis kontušas su tamsiai mėlynais atvartais ir auksinėmis sagomis, tokiu pat antpečiu ant kairiojo peties su užrašu „Kijevo vaivadija“, žiponas tamsiai mėlynas (Mycielskis nurodo priešingai: tamsiasi mėlynas kontušas su tokiais pat atvartais, o žiponas karmazininis); nuo 1779 metų vietoj tamsiai mėlyno žipono atsiranda baltas. Antra uniforma – turkio spalvos kontušas su juodais atvartais ir auksinėmis sagomis, baltas žiponas, o viena kartą nurodoma šviesiai mėlyna kontušo spalva.

15. CHELMO ŽEMĖ

Čia – tikriausiai dėl žalios herbo spalvos – žalias kontu-

Lemaitijos Kunigaikštystė

šas nuo 1787 metų įvardijamas kaip tamsiai žalias), juodi atvartai, ant kairiojo peties auksinis epoletas, šiaudų spalvos žiponas.

16. VOLUINĖS VAIVADIJA

Žalias kontušas be atvartų, bet su tamsiai raudona apykakle ir rankovių atvartais (pas Glogerį – purpuriniais), antpečiai auksiniai tik 1779 metais, žiponas baltas; vėliau – kontušas tamsiai žalias, be atvartų, bet apykaklė ir rankovių atvartai juodi, žiponas nepakitęs (pas Mycielskį šios uniformos nėra).

17. PODOLĖS VAIVADIJA

Kontušas žalios papūgos spalvos (gegužės žaluma), atvartai juodi, antpečiai auksiniai, žiponas baltas.

18. LIUBLINO VAIVADIJA

Kontušas tamsiai raudonas (Glogeris nurodo purpurinį), atvartai žali (vieną kartą nurodomi tamsiai žali), auksiniai antpečiai ant abiejų pečių, žiponas baltas;

1782 metais aprašytas blyškiai raudonai violetinis kontušas su baltais tarpais išilgai kraštų ir baltas žiponas.

19. PALENKĖS VAIVADIJA

Kontušas safyro spalvos, viena kartą paminėtas šviesaus safyro spalvos, atvartai raudonai violetiniai (pas Glogerį – karmazininiai), sidabrinis antpetis tik ant kairiojo peties, dvylika baltų sagų ir baltas žiponas.

20. BRACLAVO VAIVADIJA

Kontušas šviesaus safyro su tamsiai raudonais (pas Glogerį – purpuriniais) atvartais, sidabrinis antpetis tik ant kairiojo peties, žiponas baltas, vėliau vieą ar du kartus minimas tamsiai mėlynas kontušas su tamsiai raudonais atvartais ir baltas žiponas.

21. ČERNIGOVO VAIVADIJA

Kontušas karmazininis, vėliau pateikiamas kaip raudonai violetinis, juodais atvartais, auksiniai antpečiai puošti juodu šilku, su raidėmis W.C.“, baltas žiponas, kepurė „rusiška“, todėl neraguota.

LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTYSTĖ

22 VILNIAUS VAIVADIJA

Tamsiai mėlynas kontušas su karmazininiais atvartais, antpečiai auksiniai, žiponas karmazininis, vėliau – baltas. Antra uniforma – kontušas, atvartai ir žiponas tamsiai mėlyni (pateikta 1794 metais, tokia uniforma Mycielskiui nežinoma).

23. AŠMENOS APSKRITIS

Žalias kontušas su žaliais atvartais, antpečiai auksiniai, žiponas žalias. Vėlesniais metais – Vilniaus uniforma (tamsiai mėlynas kontušas, atvartai karmazininiais, baltas žiponas).

24. LYDOS APSKRITIS

Vilniaus uniforma.

25 UKMERGĖS APSKRITIS

Kontušas ir žiponas safyro spalvos, atvartai šiaudiniai, antpečiai auksiniai. Vėlesniais metais – Vilniaus uniforma.

26. BRASLAUJOS APSKRITIS

Vilniaus uniforma.

27. TRAKŲ VAIVADIJA

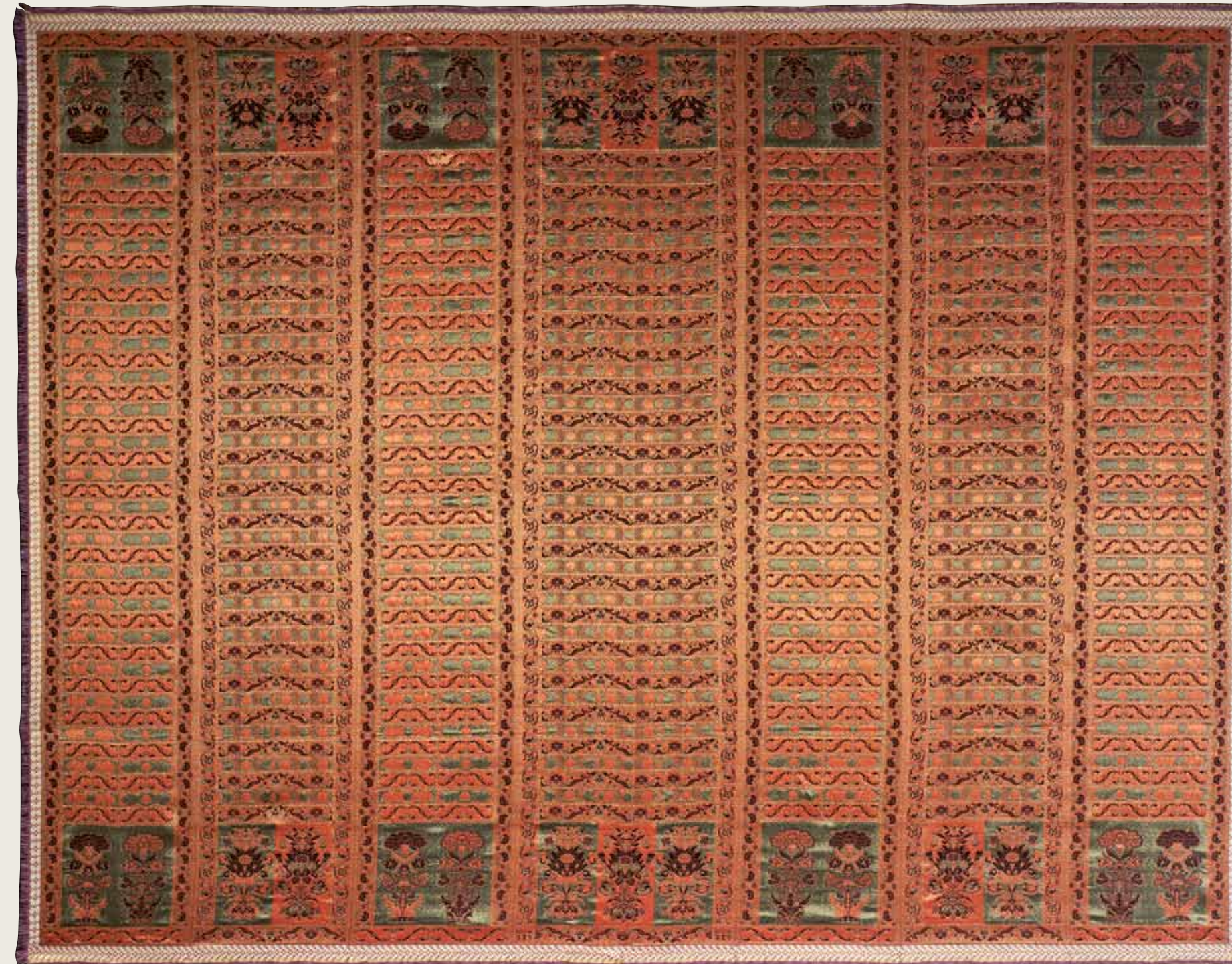
Iš pradžių tamsiai mėlynas kontušas su šiaudų spalvos atvartais, toks pat ir žiponas. 1779 metais kontušas pelenų spalvos su karmazininiais atvartais ir žiponu, antpečiai auksiniai, metais vėliau – kontušas pakeistas tamsiai raudonu (anot Glogerio, raudonu) su žaliais atvartais (vieną kartą nurodyti tamsiai žali) ir tokiu pačiu žiponu, nors dažnai minimas ir baltas žiponas.

28. GARDINO APSKRITIS

Kaip 1780 m. vaivadijos uniforma, tai yra tamsiai raudonas kontušas su žaliais atvartais ir baltas žiponas.

29. KAUNO APSKRITIS

Kaip 1780 m. vaivadijos uniforma, tai yra tamsiai raudonas kontušas su žaliais atvartais ir baltas žiponas.

30. UPYTĖS APSKRITIS

Iš pradžių kontušas karmazininis su tamsiai mėlynais atvartais ir auksiniais antpečiais, žiponas šiaudų spalvos. Po to – 1780 m. Trakų vaivadijos uniforma, tai yra tamsiai raudonas kontušas, žali atvartai, baltas žiponas.

31. ŽEMAITIJOS KUNIGAIKŠTYSTĖ

Kontušas tamsiai raudonas (pasak Glogerio, purpurinis) su mėlynais arba žydrais atvartais, antpečiai auksiniai, žiponas baltas arba žalias.

32. SMOLENSKO VAIVADIJA

Kontušas karmazininis su tamsiai mėlynais atvartais, antpečiai auksiniai, žiponas tamsiai mėlynas.

33. STARODUBOVO APSKRITIS

Safyro spalvos kontušas, šiaudų spalvos atvartai, auksiniai antpečiai, žiponas šiaudų spalvos, tai yra uniforma tokia, kaip Mazovijos. Vėliau – Smolensko uniforma:

karmazininis kontušas su tamsiai mėlynais atvartais ir tokiu pačiu žiponu.

34. POLOCKO VAIVADIJA

Karmazininis kontušas (vieną kartą paminėtas raudonai violetinis), tamsiai mėlyni atvartai, antpečiai auksiniai, žiponas tamsiai mėlynas. Tik vieną kartą, 1782 metais, buvo aprašytas kaip Naugarduko vaivadijos uniforma, tai yra tamsiai raudonas kontušas, juodi atvartai ir žiponas, ir tai, atrodo, buvo klaida.

35. NAUGARDUKO VAIVADIJA

Kontušas tamsiai raudonas (anot Glogerio, purpurinis), juodi atvartai, auksiniai antpečiai, juodas žiponas.

36. SLANIMO APSKRITIS

Safyro spalvos kontušas, šiaudų spalvos atvartai, auksiniai antpečiai; nuo 1780 metų kontušas raudonai violetinis (pasak Glogerio, karmazininis), atvartai ir žiponas safyro spalvos, vėliau Naugarduko vaivadijos uniforma – tamsiai raudonas kontušas su juodais atvartais ir žiponu.

Poluinės Vaivadija

37. VALKAVISKO APSKRITIS

Kontušas tamsiai mėlynas, atvartai karmazininiai, antpečiai auksiniai, žiponas karmazininis. 1780 metais spalvos atvirkštinės: kontušas karmazininis su tamsiai mėlynais atvartais ir žiponu, dar vėliau šios uniformos aprašomos pakaitomis (vieną kartą prie tamsiai mėlyno kontušo pateiktas baltas žiponas). Galiausiai buvo patvirtinta Naugarduko vaivadijos uniforma – tamsiai raudonas kontušas su juodais atvartais ir žiponu.

38. VITEBSKO VAIVADIJOS ORŠOS APSKRITIS

Žalios spalvos (vieną kartą pateikta tamsiai žalia spalva) kontušas baltais atvartais, antpečiai auksiniai, žiponas baltas; 1780 metais kontušas tamsiai mėlynas, atvartai ir žiponas karmazininiai, bet nuo 1793 metų prie žalio kontušo minima tik balta apykaklė ir baltas žiponas.

39 BRESTO-LIETUVOS VAIVADIJA

Kontušas safyro spalvos, atvartai raudonai violetiniai (pas Glogerį karmazininiai), kituose šaltiniuose tamsiai raudoni, antpečiai auksiniai, žiponas ir juosta balti.

40. PINSKO APSKRITIS

Kontušas mėlynas, atvartai tamsiai raudoni, žiponas ir juosta balti; iš tikrųjų tai Bresto-Lietuvos vaivadijos uniforma.

41. MSTISLAVLIO VAIVADIJA

Kontušas tamsiai mėlynas, atvartai mėlyni, žiponas šiaudų spalvos (pakeistas tik 1778 metais).

42. MINSKO VAIVADIJA

Kontušas karmazininis, atvartai tamsiai mėlyni, antpečiai auksiniai, žiponas tamsiai mėlynas, bet jau 1779 metais kontušas žalias (vėliau vadintas tamsiai žaliu), su žaliais atvartais, antpečiai auksiniai, žiponas žalias – Mycielskiui nežinoma uniforma. Kitas variantas: raudonai violetinis kontušas su tamsiai žaliais atvartais, žiponas tamsiai žalias.

43. MOZYRIAUS APSKRITIS

Uniforma kaip Minsko vaivadijos, tai yra karmazininis kontušas su tamsiai mėlynais atvartais, auksiniais antpečiais ir tamsiai mėlynu žiponu.

44. ŽEČICOS APSKRITIS

Kontušas raudonai violetinis (pas Glogerį karmazininis), atvartai balti, antpečiai sidabriniai, žiponas baltas. Vėlesniais metais – kaip Minsko vaivadijos, tai yra karmazininis kontušas su tamsiai mėlynais atvartais ir tamsiai mėlynu žiponu.

45. LIVONIJOS VAIVADIJA

Kontušas mėlynas (vieną kartą minimas šviesiai mėlynas), atvartai juodi aksominiai, antpečiai sidabriniai, žiponas baltas.

Dėmesingas skaitytojas pastebės, kad trūksta kelių vaivadijų uniformų, todėl priminsime, kad įstatymą dėl uniformų seimas priėmė praėjus ketveriems metams po pirmojo padalijimo. Tuo metu prūsų grobiu tapo Chelmo, Malborko ir Pamario vaivadijos, nedaug kas liko ir iš Inovroclavo vaivadijos. Rusija atplėšė visas žemes, esančias už Dauguvos ir Dniepro: Lenkijos Livoniją (nors ten uniforma buvo įvesta), didelę dalį Polocko vaivadijos, Vitebsko vaivadiją (liko dalis Oršos apskrities, iš čia

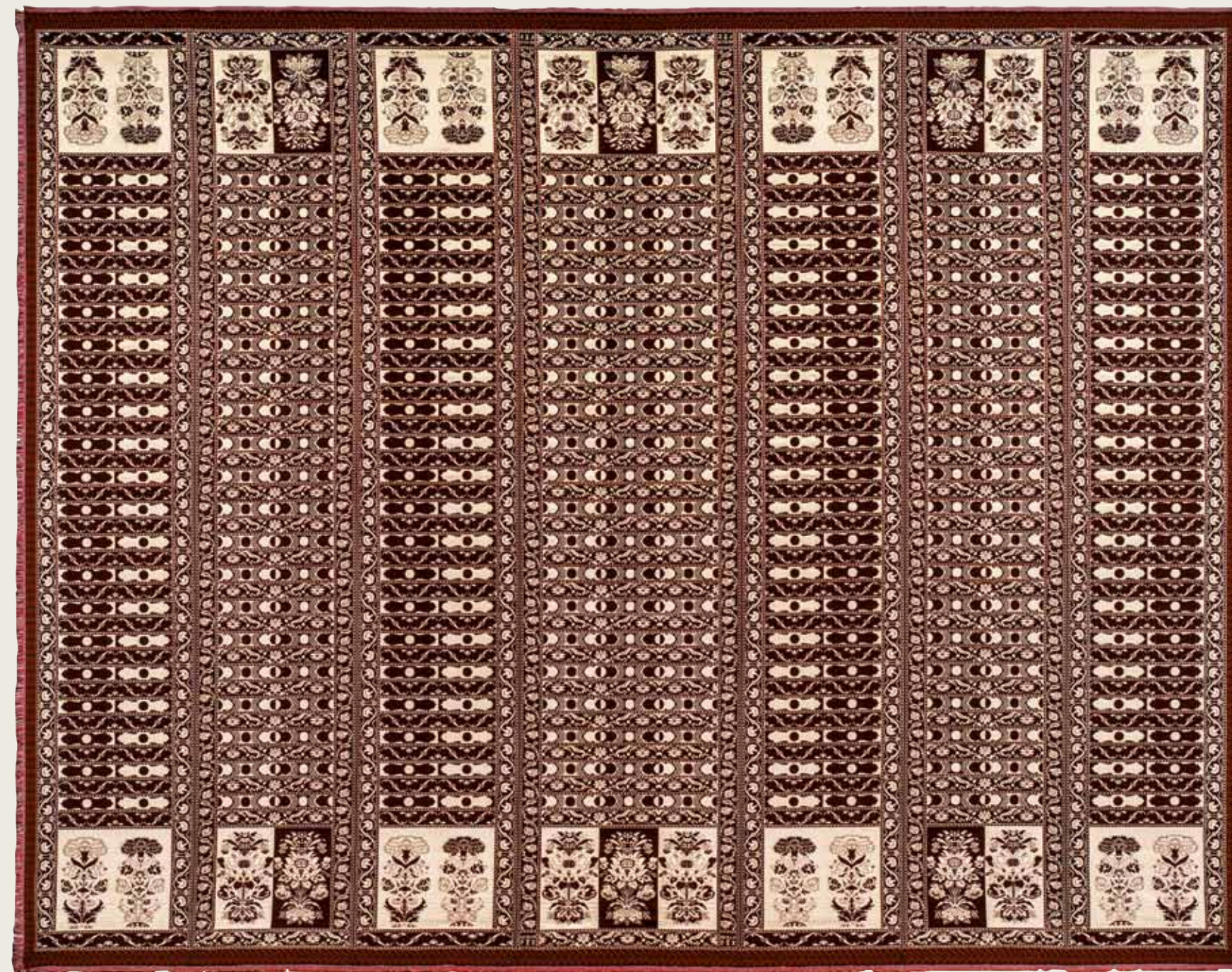

ir uniforma), visą Mstislavlio vaivadiją (uniforma minima tik 1778 metais, po to apie ją nerašoma), dalį Minsko vaivadijos, kurios didžioji Žečicos apskrities dalis taip pat atiteko Rusijai. Galiausiai Austrija „prisižvejo“ ne mažiau, užgrobdama visą Rusėnų (iš čia turime tik Chelmo žemės uniformą) ir Bielsko vaivadijas.

Kai kuriose muziejų kolekcijose saugomos ir tuo metu užgrobtų žemių uniformos. Jos neabejotinai buvo sukurtos širdims sutvirtinti, noriai apžiūrimos jis turėjo ir ypatingos patriotinės reikšmės. Ar vienodai noriai mūsų knygelę perskaitys ir šiandieninis buvusios Karūnos ar Lietuvos žemių gyventojas, ne mums spręsti.

Tadeusz Romuald Jeziorowski

Mundury wojewódzkie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, PELTA 1992

KONTUŠO JUOSTOS

XVII ir XVIII amžiais abiejų Tautų Respublikoje buvo plačiai paplitusi apranga, kurią sudarė žiponu vadinamas apatinis ilgas drabužis, ir iškilmingas viršutinis kaftanas skeltomis rankovėmis, dažnai dekoratyviai užmestomis ant pečių, bei specifinė juosta. Laikui bėgant šis drabužis tapo tautinės aprangos ir patriotinių tradicijų sinonimu. Kontušo juosta taip pat yra viena įspūdingiausių šios tradicijos apraiškų, laikoma ATR didikams būdingu aprangos atributu, ne kartą pavaizduota tapybos ir literatūros kūriniuose. Tai puošmena, socialinio statuso rodiklis, su laiku tapęs ir jos savininko patriotine apraiška.

(...) vokišką ar prancūzišką suknią kabinu ant pakabos pas siuvėją; tegu sau kabo arba tegu siuvėjas ją persiuva pagal kitą madą. Į rankas paimu kontušą, kaip tautinį bajorų drabužį, ir juo pralinksminsiu mano skaitytoją.

Šitaip Jendžejus Kitowiczus (Jędrzej Kitowicz) rašė XVIII amžiuje savo „Gyvenimo būdo ir papročių Augusto III valdymo laikais aprašyme“. Toliau pasakodami ATR didikų apdaro istoriją, skaitome, kad:

Kontušas, žiponas, diržas, kelnės, batai ir kepurė buvo vieši (...) bajoro ir miestiečio drabužiai. Bajoras kontušą surišdavo juosta. Miestietis gi susijuosdavo tik žiponą, o ant pečių užmestą kontušą po kaklu tvirtindavo stora šilko, aukso ar sidabro virvele su spurgais ant galų, o ant nugaros kontušas kabėdavo palaidas kaip romėnų apsiaustas.

Dekoratyvinėmis juostomis puošdavosi įvairūs luomai – tiek didikai, tiek miesčionys ir net, kaip matyti Jano Piotro Norblino (Jan Piotr Norblin) grafikoje, Lenkijos žydai.

Miestiečių testamentų įrašai patvirtina, kad juostomis puošėsi visi visuomenės luomai. 1763 metais surašytame Stanislovo Darovskio (Stanisław Darowski) testamente skaitome:

Lobrynės Baivadija

Nepalieku jokios žemės nei ūkio, nes jų neturiu, tik po manęs likusius drabužius – dvi poras drabužių, mažai vilkėtus tamsiai mėlyną kontušą ir žalią paprastos gelumbės žiponą, antrą porą – seną juodu kailiu pamuštą bekešą ir mėlyną sudėvėtą žiponą, iš vilnos austą ryškiaspalvę juostą, dvi pilko avikailio kepurės, vieną mažai dėvėtą, kitą seną ir vietoje lazdelės naudojamą ploną cukranendrę.

Taigi juosta Abiejų Tautų Respublikoje buvo visuotinai naudojamas drabužių elementas. Iš pradžių juosiam puošybai, ilgainiui juosta tapo prisirišimo prie tradicijų išraiška ir net pasipriešinimo elementu, kai grobikai visiškai uždraudė tautinį rūbą. Nepaisant laikino sugrįžimo prie tautinio drabužio ir juostų, ypač per šeimos šventes, XIX amžiaus antroje pusėje, pokario metais nebuvo palankūs šiai tradicijai tęsti.

Jau XVII amžiuje kontušo juostos tapo nepakeičiamu aprangos elementu, užburiančiu aukso ar sidabro gijų spindesiu, audimo meistriškumu arba medžiagos ir žmonių darbo brangumu. Įvairiais laikotarpiais ji patyrė reikšminių transformacijų, atlikdama praktines funk-

cijas, iš pradžių būdama puošybos elementu, kol galiausiai tapo tautinio priklausymo išraiška. Tai puikiai iliustruoja literatūra: Adomo Mickevičiaus *Ponas Tadas* arba *Vėlinės*. Tradiciją nešioti juostas galima rasti Tolumų Rytų šalyse: Indijoje ir Persijoje, iš kurių jos XVI amžiuje per Turkiją atkeliavo į Lenkiją. Kol Stambule persai juostas pradėjo gaminti aukštuomenei, labai buvo giriamos iš Indijos atgabentos šilkinės juostos, tokios plonos, kad jas, net trijų metrų ilgio, galima puvo prakišti pro vestuvinį žiedą. Šios buvo laikomos geriausiomis. Naudotos ir tinklinės juostos, dažniausiai vienos spalvos, antikine audimo technika („sprangu“) supintos subtiliomis akytėmis. Iš pradžių tenkintasi kontušo rūbų surišimu juosta, atkirpta matuojant metrais iš brangių rytietišku audinių rietimo, juostos galus įvyniojant į vidų. Tokios juostos dar nebuvo pailgo stačiakampio formos ir konstrukcijos, kurios būdingos vėlesnėms juostoms, viduje užpildomoms vienoda augalinių motyvų puošyba, užbaigiamoms dekoratyviniais kvadratais ir siaurais apvadais, vadinamais „bordiūrais“. Papuošti juostos galai, vadinami „kutais“, buvo dekoratyviausia jų dalis, juosta būdavo juosiamą taip, kad šis elementas drabužyje matytųsi labai aiš-

kiai. Centrinė juostos dalis, vadinama „kopėčiomis“, paprastai būdavo vienodai puošiama, sudėta iš kryžminių įvairiaspalvių juostelių, pertrauktų „sklypeliais“ vadinamomis juostelėmis su augaliniu dekoru, visą juostos ilgį įrėmindavo „krašteliu“ vadinamas augalinių motyvų bordiūras.

Tokios juostos ATR išpopuliarėjo XVII amžiuje. Tuo metu juostos vis dar buvo importuojamos iš Turkijos, daugiausia iš Stambulo, kur veikė šio aprangos elemento gamyboje besispecializuojančios manufaktūros. Nuo pagaminimo vietos šie elementai buvo vadinami „Stambulo juostomis“, o dažniausiai jos atkeliaudavo iš tenykščių armėnų dirbtuvių.

Kartu su populiarėjančia puošimosi juostomis mada ATR pradėtos steigti audimo manufaktūros, vadintos persų dirbtuvėmis (namais), į kurias įdarbindavo kvietinius armėnų audėjus. Iš pradžių gamintos rytietišku raštų juostos, o laikui bėgant atsirado nuosavų išpopuliarėjusių dekoratyvinių motyvų.

Vienai pirmųjų tokių dirbtuvių Stanislavove (dabar Ivano-Frankiuskas) vadovavo armėnas Dominykas Misi-

orovičius (Dominik Misiarowicz), netrukus dirbtuvių buvo įsteigta Nesvyžiuje, Bučače ir Broduose.

Vieną pirmųjų didikų persų namų Nesvyžiuje įsteigė Karolis Stanislovas Radvila (Karol Stanisław Radziwiłł), dėl dažnai kartojamos frazės vadinamas „Ponu mieluojū“. Manufaktūra netrukus buvo perkelta į Slucką, kur savo aukso metus gyvavo vadovaujama armėno Jano Madžarskio (Jan Madzarski), o vėliau jo sūnaus Leono. Jano pastangomis buvo sukurta vadinamoji lenkiškoji juosta, kurios forma ir raštai rėmėsi Indijos, Persijos ir Armėnijos stiliumi, o išvaizda ir panaudotos medžiagos labiau tiko lenkų vartotojui. Iš rytietiškų juostų pirmiausia buvo pasiskolintas jau minėtas kompozicinis padalijimas. Dekoratyviniai motyvai buvo gerokai transformuoti, kartu dėmesio skirta „auksu austų“ juostų su daugybe aukso ir sidabro gijų, dėl kurių juostos tapo standžios ir blizgios, gamybai. Sąvoka „auksu austa“ apibūdinamos brangiausios, turtingiausios juostos su aukso ir sidabro gijomis, visu ilgiu išaustos ant šilko pagrindo. Tokios juostos gamybai panaudota medžiaga buvo vertinama pagal šilko verpalų ir sidabro bei aukso gijų, panaudotų jos gamybai, svorį (lotais). Tokios auksu siūtos juostos, tai yra per visą paviršių išaustos si-

dabro ar aukso ataudais, su raudonais kutais, aprašymą randame Adomo Mickevičiaus *Pono Tado* tekste:

*Protazas jam atrišo mazgą Slucko juostos,
Kurios kutai pašonėj šilko sruogom klostos;
Vienapus auksu lieta, aksomu žieduota,
Kitapus – juodo šilko, vien pasidabruota,
Visokiam reikalui ją galima dėvėti:
Auksinę linksmintis, o juodąją – gedėti.*

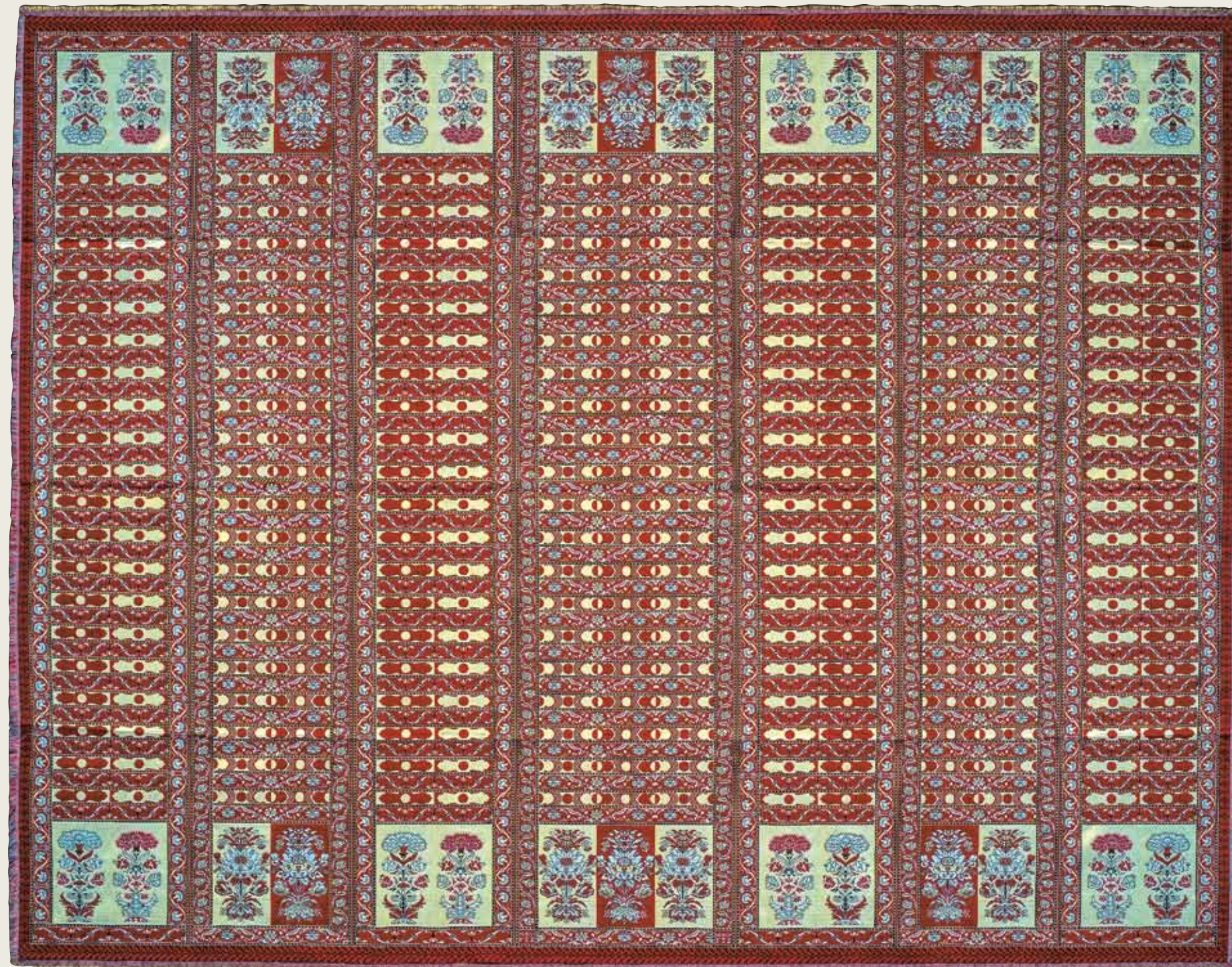
Kuklesnės, taigi ir pigesnės buvo pusiau auksu siūtos juostos, kurių audimui aukso ir sidabro gijos naudotos tik kutams ar krašteliams dekoruoti. Buvo ir dar pigesnių juostų, tik šilkinų, austų nenaudojant metalinių gijų, kurių auksinės spalvos šilkas imitavo auksinę giją. Pirmaisiais savo gyvavimo metais manufaktūra pagamino šimtus diržų Radvilų šeimos užsakymu ir privatiems klientams. „Išlaidų“ knygoje skaitome, kad 1767 metais iš jos Radvilų dvaro reikmėms išaustos 245 juostos, o iki 1776 metų manufaktūroje dvaro reikmėms išaustos 758 juostos. Mada, o kartu ir kontušo juostų paklausa apogėjų pasiekė Didžiojo Seimo metu, kai į Varšuvą pasitarti bajorai atvyko net iš tolimiausių šalies kampelių. Būtent

tada Slucko manufaktūroje audžiamos juostos taip išpopuliarėjo ir tapo geidžiamos, kad terminas „Slucko juosta“ tapo kontušui sujuosti naudojamos juostos sinonimu. Labiausiai pageidauta dvipusių arba keturpusių juostų, austų taip, kad kiekviena pusė, papildomai padalinta perpus, būtų skirtingų spalvų. Labai populiarios buvo juodos, raudonos, mėlynos ir baltos spalvų juostos, kurias galia užsijuoti įvairiomis aplinkybėmis. Gedulo metu būdavo juosiami juoda juosta, tai iliustruoja puikios Jano Lechońio (Jan Lechoń) eilėraščio eilutės, įdėtos į karaliaus Jono Kazimiero Vazos lūpas:

*/Pažodinis vertimas: Kritau kryžiumi, pravirkau,
Nusiėmiau karūną/ Ir Slucko juostą apsijuosiau/
Gedulinga puse/*

Baltą puse juostos būdavo rišamos vestuvių atkrikšto apeigoms, mėlynąja – bažnytinėms šventėms, ypač vienuolių marijonų, o raudonąja – patriotiniams renginiams. „Pozityviosiomis“ vadinamas žalias juostas noriausiai rišosi Didžiojo Seimo reformų ir Gegužės 3-osios Konstitucijos šalininkai. Juostų puošyba buvo įvairi, dominavo augaliniai ornamentai, tarp kurių buvo gė-

lių ir vijoklių derinių, kutuose dažniausia vaizduoti du simetriški, iš vienos šakos išaugę medeliai ar įvairių gėlių puokštės, kartais plačiu kaspiniu apjuosti vainikėliai. Taip pat gamintos „karpio žvynų“ ornamentu per visą ilgį užpildytos juostos. Jano Madžarskio laikų juostos ženklintos parašais „SLUCKAS“ arba „ME FECIT SŁU-CLÆ“, tuo tarpu Leono Madžarskio laikotarpiu – „SLUCKO MIESTE“ ir „LEO MADZARSKIJ“. Slucko manufaktūra su trumpomis pertraukomis maždaug nuo 1747 iki 1846 metų, tai yra apie šimtmetį.

Be Slucko manufaktūros, gana reikšmingos buvo kito armėno – Paschalio Jakubovičiaus (Paschal Jakubowicz) įsteigtos persų dirbtuvės Varšuvoje ir Lipkove, veikusios XVIII amžiaus pabaigoje. Šių dirbtuvių juostos taip pat pasižymi aukštu atlikimo meistriškumu ir jų gamybai naudojamais geros kokybės šilko verpalais bei aukštos kokybės sidabro ir aukso gijomis. Jų ornamentikoje vyrauja augaliniai raštai, dažnai natūralistiniai, galuose dominuoja gėlių stiebai, krūmai ar puokštės, sukomponuotos iš smulkių žiedų ir lapelių, kartais patalpintų į specialiai dekoruotas dviejų ašų vazas, kartais komponuojamų ant išpūdingų žemų stovų, padengtų languo-

tomis servetėlėmis, taip pat matome ir kokarda perrištų puokščių. Juostų kraštelių ir laukelių linijos platesnės, puošyboje dominuoja gana stambūs tulpių, gvazdikų ir rožių žiedai bei į vytį panašūs „S“ raidės formos augalų stiebai. Manufaktūra veikė 1788–1794 metais, kai Kosciuškos sukilimas nutraukė jos veiklą. Iš pradžių Paschalis Jakubovičiaus pagamintos juostos buvo ženklinamos „P.I.“, vėliau – velykinio ėriuko su vėliavėle motyvu, kuris buvo tarsi nuoroda į savininko vardą (Paschalis). Negalėdamas įvykdyti užsakymų, Paschalis Jakubovičius padaro nepaprastą dalyką – kontušo juostas užsako Prancūzijos Liono mieste, viename iš šilko audinių gamybos centrų, kurias parduoda kaip savo produkciją. Šiuo tikslu į Lioną jis nusiunčia juostų šablonus, užsakydamas juostų gamybą. Nepaisant to, kad Liono juostas pardavinėjo kaip savo pagamintas, jos pasižymėjo prasčiau medžiagomis ir atlikimo kokybe.

Dėmesio verta Kobylkos manufaktūra, įsteigta apie 1778 m. netoli Varšuvos esančiame kaime Aleksandro Unrugo, kuris, nusipirkęs šią vietovę, iš Lietuvos Terespolio į čia įrengtas naujas dirbtuves perkėlė šilko ma-

nufaktūrą. Kobylkos persų dirbtuves valdė trijų asmenų įmonė: Szczepan Filsjėan, François Selimand ir Jan Christian Blum, kunigaikščio Adomo Čartoriskio (Adam Czartoryski) įždininkas. Manufaktūroje pastatytos audimo staklės, kurios buvo atgabentos iš uždarytos Gardino audyklos. Dirbtuvės veikė iki 1794 metų, kol tragiškai mirė Aleksandras Unrugas, nužudytas rusų kazokų per Kosciuškos sukilimą. Be būdingų rytietiškų ornamentų ir Slucko raštų, šiose juostose esama daug Vakarų Europos raštų, ypač prancūziškų. Juostų kutuose dominuoja simetriškos puokštės, sukomponuotos iš gėlių šakelių su rožių žiedais, surištos kokardomis, kartais apjuostos ovaliais medalionais, su kaspinu, savo išvaizdą primenančiu Slucko juostas. Juostų galuose dažnai esama storų virvių, užbaigiamų piktžolėmis ar pusapskritėmis augalinėmis girliandomis. Kobylkos juostų vidurys užpildytas augaliniais ornamentais ir lygiais laukeliais, kai kurios užpildytos vienodais karpio žvynais ar dideliais ovaliais lašeliais. Juostos ženklintos vietovės „Kobyłki“ pavadinimu, kartais miniatiūriniu arkliuko (kumelės) atvaizdu. Kai gamybai vadovavo Filsjėan, juostos buvo ženklinamos jo inicialais „S. Filsjėan, Kobyłka“.

Didžiojo Lietuvos išdininko Antonio Tyzehauzo (Antoni Tyzenhauz) 1768 m. įsteigtos Gardino karališkojo dvaro manufaktūros juostos pasižymėjo tipiškais prancūziškais raštais. Manufaktūros produkcijoje dominavo Stanislovo Augusto (Stanisław August) – prancūzų mados, kultūros ir meno žinovo, mėgėjo bei propaguotojo – skonis ir pomėgiai. Todėl dirbtuvėse daugiausia dirbo iš Liono atvežtų prancūzų kilmės audėjų, o cechuose, be juostų, dar buvo audžiami ir šilko audiniai drabužiams ir dekoravimui. Juostų dekore, Be Vakarų Europos ornamentikos, stilizuotų augalinių vijoklių, prancūziškus drabužių audinius imituojančių gėlių ir augalinių elementų, dominuoja pastelinės spalvos: žydra, rožinė ir aukso geltonumo. Veltui čia ieškotume kitoms manufaktūroms būdingų ryškių spalvų ir rytietiškų ornamentų. Šios juostos yra siauresnės ir subtilesnės, vienpusės arba dvipusės, be to, su atvirkštiniu raštu reverse, skirtingai nuo kitų gamintojų gaminių, jos nepaženklintos.

Šios gana paviršutiniškos manufaktūrų apžvalgos pabaigai verta paminėti Gdansko juostas. Priešingai nei minėtose armėnų ar prancūzų vadovaujamų persų dirbtuvėse, Gdansko cechų gamybai vadovavo Gdansko gy-

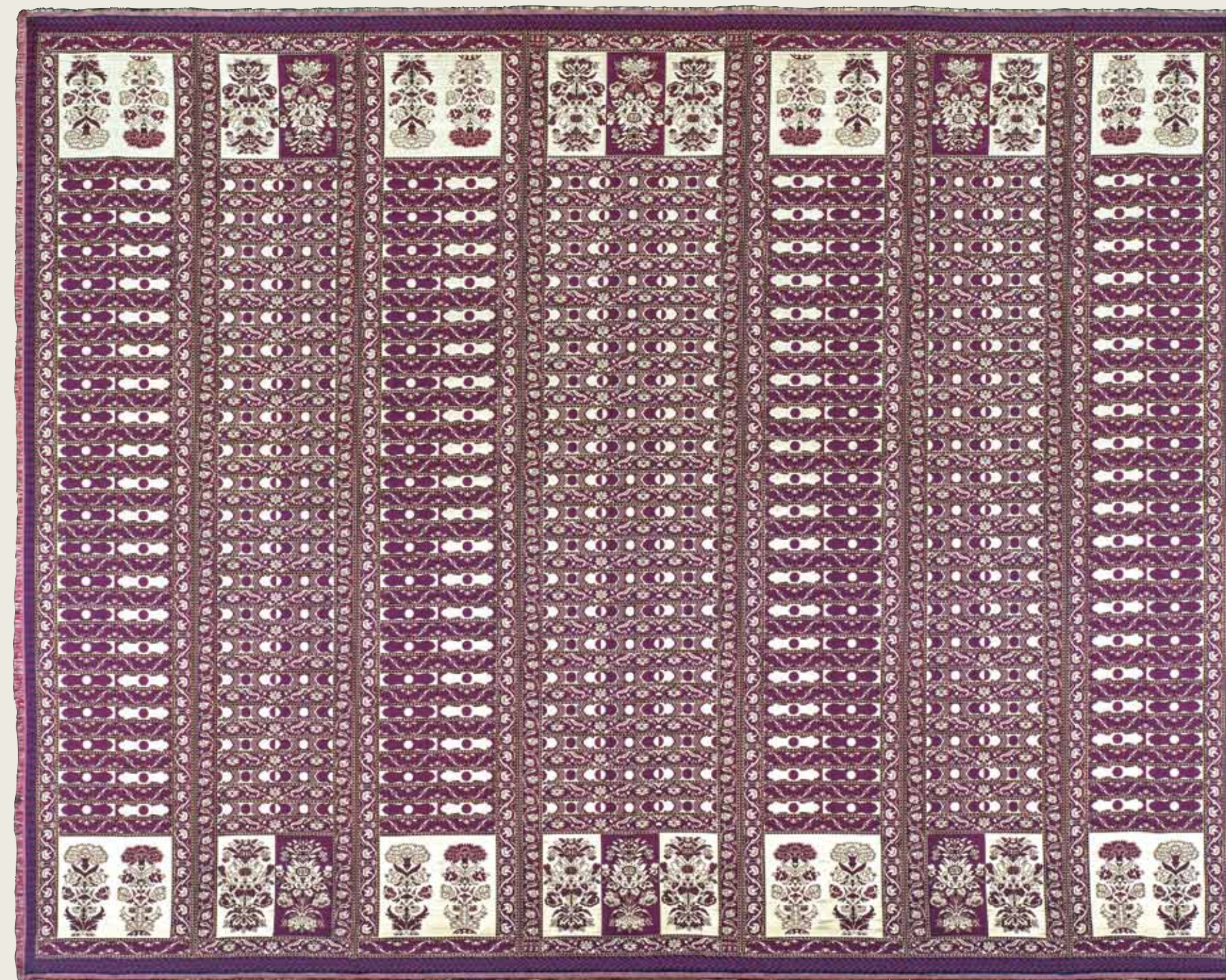
ventojai. Verta paminėti du: pirmasis – P. S. Salzhüberis, kuris, gavęs karališkąją privilegiją, Šidloveco priemiestyje įsteigė manufaktūrą, antrasis – Beschas (vardas nežinomas). Gdansko manufaktūros veikė nuo XVIII a. antrosios pusės iki 1795 m., t. y. iki trečiojo Žečpospolitos padalijimo. Abiejų Gdansko manufaktūrų juostose vyraavo prancūziški ir mažos skirtingų spalvų įvairovės pasteliniai raštai, išlaikant tradicinę lenkiškos juostos kompozicinę schemą, pailgo stačiakampio formą, užbaigtą dekoruotais kutais. P. S. Salzhüberio manufaktūros juostas palyginti sunku atpažinti, nes ant jų nėra išausto ženklinimo. Prie jų tebuvo pritvirtinamos tik kortelės, etiketės su manufaktūros savininko ir kilmės vietos nuorodomis, kurios lengvai nukrisdavo ar susidėvėdavo. Bescho manufaktūros juostos buvo paženklintos: „Besch Danzig“. Juostas puošiantys augaliniai ornamentai, kaip ir Gardino karališkosios manufaktūros, atkartoja prancūziškų audinių puošybos gėlių ir augalinių vijoklių raštus. Juostų galuose kartojamas puokščių dviejų ašų vazose motyvas. Dekoracijose apstu gėlių raštais, ypač mėgstamu rožių motyvu, užpildytų juostelių.

Nuo XVIII a. antrosios pusės iki XX a. pradžios kontušo juostos buvo gaminamos ir kitose mažesnėse, kartais sunkiai identifikuojamose Abiejų Tautų Respublikos miestų ir miestelių dirbtuvėse.

Kontušo juostų gamybos plėtra XVIII a. Abiejų Tautų Respublikoje yra fenomenalus ir net neįprastas reiškinys, nes šiose vietovėse niekada nebūta šilko audimo tradicijų. Tuo metu čia išausti audiniai savo techniniu meistriškumu prilygsta aukščiausios klasės šilko gamybos centrų gaminiams ir netgi pranoksta juos savo meistriškumu.

Kontušo juosta buvo efektyvus sarmatiškos aprangos elementas, būdinga tradicinės lenkų ir lietuvių bajorų aprangos dalis. Tokia puošmena pasižymėjo pozityviu pilietiniu pagrindu, įkvėpusiu skatinti patriotinę ir meninę veiklą.

Anna Lebet-Minakowska

Bibliografija

Chruszczyńska J., *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur i pracowni w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie*, Varšuva, 1995

Kałamajska-Sæed M., *Polskie pasy kontuszowe*, Varšuva, 1987

Lebet-Minakowska A., *Od pasa kontuszowego do tkanin w karpia łuskę. Ostatnie lata działalności „persjarni słuckiej”*. Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich. III serija, II t., Chrześcijaństwo w kulturze, sztuce i historii, red. Z. Abramowicz, K. Korotkich, Białogóra, 2016, 141–167 psl.

Mańkowski T., *Pasy polskie*, Krokua, 1938

Martinaitienė G. M., *Kontušo juostos Lietuvoje; Kultūros, filosofijos ir meno institutas*. Vilnius, 2007

Połujan K., *Pasy Kontuszowe. Katalog zbiorów: Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, Fundacja Zbiorów im. Cichnowieckich, Fundacja Teresy Sahakian*, Varšuva, 2019

Taszycka M., *Polskie pasy kontuszowe. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie*, Krokua, 1985

Wasilkowska A., *Pasy jedwabne polskie i wschodnie, katalog zbiorów*, Poznanės nacionalinis muziejus, Poznanė, 1967

BUČAČO GOBELENAI

XIX amžiuje magnatų nekilnojamojo turto, didikų dvarų ir net miestiečių butų interjeruose pradėti plačiai naudoti specifiniai plono šilko gobelenai, ne kartą austi panaudojant daugybę sidabro ir aukso gijų. Šie gobelenai dėl savo gamybos vietos vadinami „bučačo“ gobelenais arba tiesiog „bučačais“.

Šiuos gobelenus gaminusią manufaktūrą broliai Emilis, Oskaras ir Artūras Potockiai įkūrė XIX a. 8-ajame dešimtmetyje Podolėje, Bučačo vietovėje buvusiose Oskaro Potockio valdose. Ją valdė Potockių šeima, amžiaus pabaigoje – Adamas Potockis, o kai prieš Pirmąjį pasaulinį karą mirė Oskaras ir Emilis, nuo pirmojo XX a. dešimtmečio dirbtuves pradėjo valdyti Artūras Potockis, Artūro ir Marijos (mergautinė Mlodeckos pavarde) sūnus. Kai XX a. pradžioje manufaktūroje įdarbinti ir jau nuo seno dirbantys Nagužankos audėjai buvo pakviesti prisijungti prie bendrovės, jos pavadinimas tapo toks: „Grafo Artūro Potockio bučačo gobelenų audykla Na-

gužanka prie Bučačos“. Manufaktūra veikė net iki 1939 metų, o sovietų kariuomenei įžengus į Bučačą, visa jos įranga buvo išvežta neapibrėžta, nežinoma kryptimi į SSSR. Per visą Potockių manufaktūros gyvavimo laikotarpį buvo pagaminta daugiau negu 4000 audinių. Jų datavimą itin apsunkina aplinkybė, kad metų metus buvo naudojama ta pati gamybos technologija ir nuolat kartojamas tas pats dizainas. Audiniai būdavo paženklinėti išaustu Potockių šeimos herbu – „Pilava“ ir manufaktūros pavadinimu „Bučačas“. Nuo Artūro Potockio valdymo laikų atsiranda papildomi inicialai „A.P.“

Manufaktūros gaminiai didžiausio populiarumo susilaukė 1894 metais Lvove vykusioje Visuotinėje nacionalinėje parodoje. Tada visuomenei pirmą kartą buvo plačiai pristatyti Oskaro Potockio audyklos gobelenai. Jie iškart užkariavo parodos lankytojų širdis, o informacija apie gobelenus plačiai nuskambėjo to meto spaudoje, populiarindama „bučačius“ visoje rytinėje Mažojoje Lenkijoje. Vieniems „bučačiai“ tapo susižavėjimo objektu, meno kūrinium, tačiau kitiems – kritikos objektu. Savo „Audimo ir siuvinėjimo meninės raidos apybraižoje“ (Krokava, 1906 m.) Emanuelis Świejkowski griežtai kritikavo jų

dizainą, nurodydamas, kad jis nenaujoviškas, sukurtas pagal senas kontušų juostas, imituojant jų raštus:

“To negalime pasakyti apie Lenkijoje pagamintus šiuolaikinius gobelenus [Bučačo]. Jų pastangos imituoti lenkiškų kontušų justų raštus, manau, yra bevaisės. Nes absurdiška drabužio elementui skirtą smulkų raštą, dažniausiai įrėmintą juostelėmis, iš siauros, vos 30–40 cm turinčios plokštumos perkelti į didelį paviršių, kurio užduotis – tapti savyje uždara visuma. Šiam tikslui negalima naudoti begalinio rašto, negalima be galo daug kartoti vieno ir to paties, dažniausiai nuobodaus ir konvencionalaus rašto. Čia (...) reikia didelių, iš tolo pastebimų raštų, o ne kompaktiško, kuris pradingsta žiūrovui, žvelgiančiam į jį net iš mažo naujamadiško kambario vidurio. Smulkūs juostų raštai buvo skirti surišimui klostėmis, kad būtų galima apžiūrėti iš arti. Perkelti ant absoliučiai plokščio vertikalaus paviršiaus, jie atrodo kaip tikslinė prasme neapibrėžtos kompozicijos. Kalbant apie spalvas, kartais susidaro įspūdis, kad spalvų gama sukurta didelėmis darbo pastangomis ir pinigais“.

Užuot atbaidžiusi pirkėjus, minėta kritika turėjo priešingą efektą, Bučačo gaminius pradėjo noriai pirkti konservatyvaus skonio klientai. Laikui bėgant Bučačo gobelenų mada išplito visoje ATR. Spalvingos, raštuotos, sidabro ir aukso siūlais tviskančios medžiagos, primenančios senąsias persų tradicijas, tapo fenomenaliu reiškiniu padalijimų kamuojuomoje Abiejų Tautų Respublikoje. Po Lvo vo parodos palyginti greitai tapo madinga namus puošti Bučačo manufaktūros gaminiiais. Reklamuojami minėtoje ir daugelyje kitų meninio meistriškumo parodų Lenkijoje ir užsienyje, gobelenai pirmiausia patekdavo į didikų rezidencijas ir šlėktų dvarus Podolėje bei Voluinėje, taip pat į daugelį Galicijos dvarų, inteligentijos butų ir net miestiečių interjerų. Manufaktūra audė ne tik ant sienų kabinamus gobelenus, laikui bėgant pasirodė dekoratyviniai pagalvių užvalkalai, portjeros, takeliai ir užtiesalai. Paprastai vienpusiai bučačiai buvo audžiami žakardinėmis audimo staklėmis, tai yra gaminami kita technika nei kontušo juostos, suteikiančia daugiau galimybių komponuoti raštus ir pagreitinti gamybą.

Bučačo gaminių ornamentika atkartojosi manufaktūrose sukurtų kontušo juostų raštus. Tad matome gobelenus,

dekoruotus kontušo juostų imitacijomis su spalvingomis „klostėmis“, atskirtomis juostelėmis, dekoruotomis augaliniais vijokliais sujungtų gėlių ir lapų raštais, su dekoratyviniais galais, „kutais“, su gvazdikų, rožių ir gėlių puokščių raštais, kuriuos paprastai sutinkame Slucko juostų dekoracijose. Bučačo gaminiuose, kurių raštai nemėgdžioja kontušo juostų išvaizdos, dažniausiai dominuoja rytietiška ornamentika, su kuria susiduriame ankstesnėse kontušo juostų dekoracijose: smulkios gėlytės, įmantrios gėlių puokštės ašočiuose su ašomis, tulpių žiedai, varpeliai, rožės, kartais povai ar povo „akis“. Kartais visas gobelenų paviršius, kaip ir juostų atveju, užpildomas karpių žvynų ornamentu. Gobelenų spalvas įkvėpė kontušo juostų koloristikoje dominavusios spalvos: smėlio, bronzinė, žalia, žydra ir švelni rožinė spalvos sukuria išpūdį, kad ant sienos kabo ne lengvas gobelenas, o kontušo juosta. Tai kartu buvo ir jo pristatymo idėja. Gobelenas buvo savotiškas meno reiškinys, tarsi atrama, paskutinis „senosios Abiejų Tautų Respublikos kultūros atspindys“.

Kadangi Bučačo gaminių puošybą aiškiai įkvėpė XVIII amžiaus manufaktūrų, gaminusių kontušų juostas, kurios tuo metu ATR jau buvo uždraustos, sukurti motyvai, šių gaminių atsiradimas namuose gaivino patriotinius

jausmus. Laikui bėgant patalpų dekoravimas „bučačiais“ tapo patriotiško namo, kurio gyventojai laikosi senųjų papročių ir yra tautinių laisvių ramstis, simboliu. Didikų salonuose iškabinti gobelenai paprastai tapdavo riterių ženklų, kardų, šeimyninių ar sukilimų atminimo daiktų fonu, panašiu į savotišką namų altorių protėviams ir jų patriotiniams polėkiams atminti. Vėliau tokio papuošimo papročius sutinkame ir patriotiškai nusiteikusių miestiečių namuose. Priklausomai nuo norų, gobelenai buvo kabinami ne tik svetainėse, bet ir kituose kambaruose, maži takeliai virš lovų tapdavo šventųjų paveikslų ir patriotinių protėvių portretų fonu, o dekoratyviniai Bučačo pagalvių užvalkalai puošdavo fotelius, sulankstomus krėslus ir sofas, gaminiai būdavo dedami ant baldų ir tarnavo kaip lovų ir stalų užtiesalai.

Kontušo renesanso metu XIX a. antrojoje pusėje ir XIX bei XX amžių sandūroje manufaktūroje buvo audžiami ir metrais matuojami audiniai, skirti kontušams, žiuponams ir kontušo juostoms.

Anna Lebet-Minakowska

Bibliografija

Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, Wielkie Księstwo Litewskie, Inflanty, Kurlandia*, 4 t. Województwo wileńskie, 1993, 24 psl.

Biriulow J., *Chodząc po Wystawie, „Cracovia Leopoldis”*, Krokua, 1995.

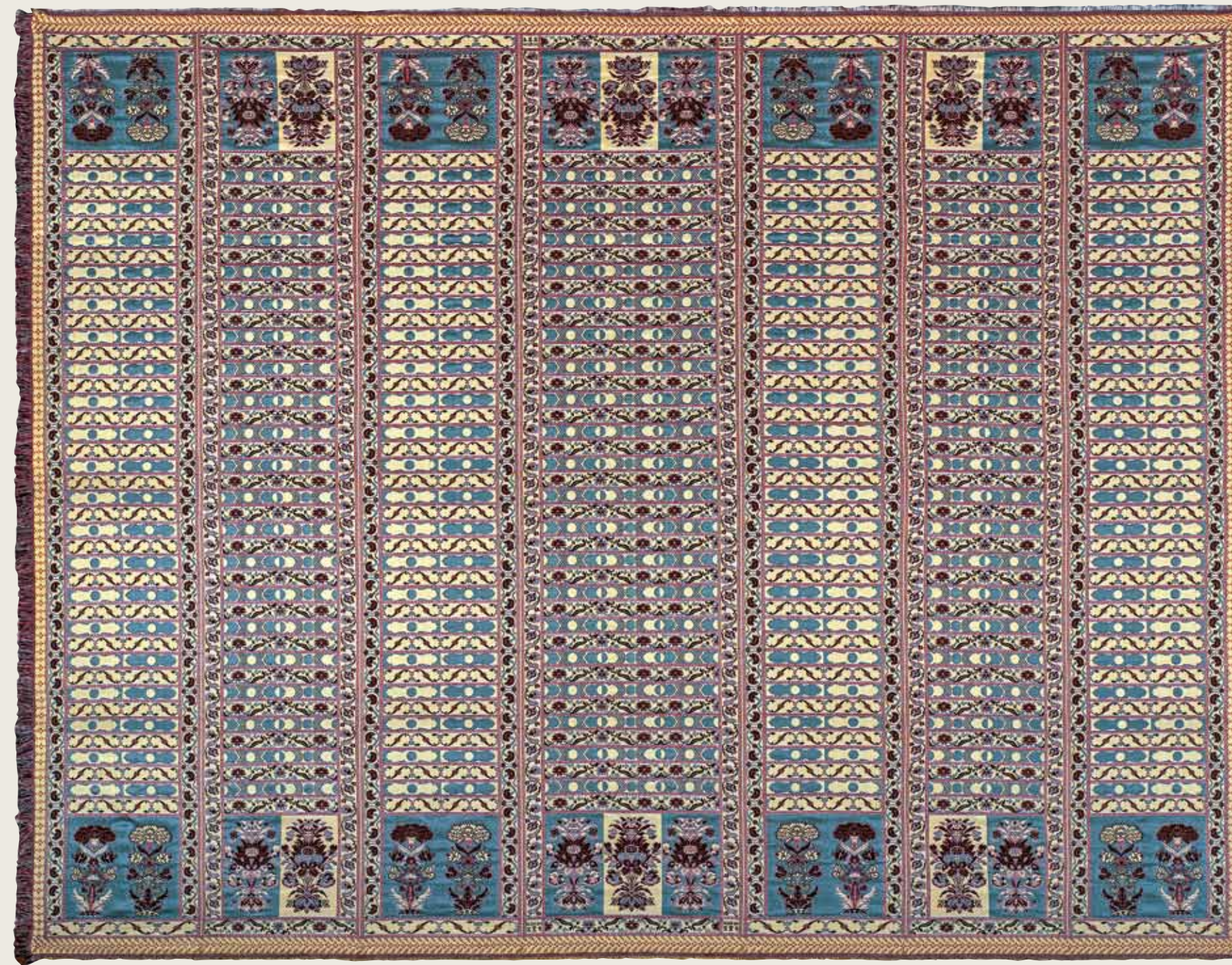
“Nowości Ilustrowane” Nr 50, 4 psl., 1916 m. gruodžio 9 d.

Purchla J., *Największa Polska Wystawa, „Cracovia Leopoldis”*, Krokua, 1995.

Świeykowski E., *Zarys artystycznego rozwoju tkactwa i hafciarstwa*, Krokua, 1906.

Tyszkiewicz J., *O polskiej symbolice patriotycznej XIX stulecia „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”*, Warszawa, 1994, R. XLII, Nr. 2.

Żygulski Z., *Dzieje polskiego rzemiosła artystycznego*, Warszawa, 1987.

Vaijadijų Bajorų Uniforminis Kostiumas

Dorota Dyłska, Mirosław Dyłski

Moteriški kostiumai

Fundacja NOMINA ROSÆ, dr Maria Molenda

www.nomina.pl

Kontušo Juostos, Bučačo Gobelenai

Persjarnia Zambrzyckich

www.persjarnia.com

Fotografijos

Dorota Dyłska, Mirosław Dyłski

Piotr Drożdżik

Grafinis dizainas

Zuzanna Czwartos

Spaustuvė

B1+/DjaF Kraków

ISBN 978-83-62713-11-0

Vilniaus
Baivadija

Krokuvos
Baivadija

Smolensko
Baivadija

Gniesno
Baivadija

Žemaitijos
Munigaiškystė

Trakų
Baivadija

Kijevo
Baivadija

Braclavo
Baivadija

Voluinės
Baivadija

Lobrynės
Žemė

CO-FINANCED FROM THE FUNDS OF THE MINISTRY OF CULTURE
AND NATIONAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF POLAND FROM
THE CULTURE PROMOTION FUND – A STATE SPECIAL – PURPOSE FUND

Ministry of Culture and
National Heritage

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AMBASADA
LENKIJOS RESPUBLIKOJE

Lenkijos Respublikos
ambasada
Vilniuje

TRAKŲ
ISTORIJOS
MUZIEJUS

Związek Szlachty
Rzeczypospolitej

Muzeum
Narodowe
w Krakowie

ARS LONGA
MIECISŁAWA ŚWIECICKA

www.noblecoat.eu

